

מחנות המעפילים בקפריסין*

לזכרם המהיר של הנרי
זאב וגעמי זיל

הגירוש לקפריסין והמאבק נגד ביצועו

עד יולי 1946 כלאו הבריטים את העולים „הבלתי-חוקיים” במחנה-המעצר עתלית, ושיחררו אותם רק על השבון המיכסות „החוקיות”. בעזרת המעצר קיוו להרתיע את המעפילים הפוטנציאליים, אשר יראו שהחולכים בדרך זו אינם זוכים לחיי-חופש במולדת, אלא מושלכים לכלא כעוברי-חוק. אולם עונש זה לא הרתיע, כי הפליטים העדיפו להגיע ארצה ולהיעצר לזמן-מה במחנות-כלא מאשר להישאר באירופה. מלבד זה קיבלו סירע מהירשוב, ובפעולת-עתלית ב-10.10.1945, אף שוחררו על-ידי הפלמ"ח 200 עצורים. ביוני-יולי 1946 הגיעו ארצה מיספר אגירות-מעפילים ברציפות („חביבה רייק”, „יאשיה ג'וד”, „הגנה”, „החיל העברי”) והביאו עימן כ-6,000 יהודים, שמעצרים הציף את מחנות עתלית. מסיבה זו החליטו הבריטים על שינוי במדיניותם: ב-12.8.1946 פירסמו הודעה רשמית, בה נאמר: „תנועת ההעפלה אינה תנועה המתעוררת באופן ספונטאני בקרב יהודי אירופה; הנאורעות האחרונות הוכיחו שתנועת העלייה הבלתי-ליגאלית היא תנועה שהוקמה והופעלה על-ידי אנשים חסרי-מצפון, תוך ניסיון להכריח את הממשלה הבריטית להקדים את החלטות על עתיד המדיניות בארץ-ישראל”.

בהמשך הוקיעה ההודעה את דרכי אירגון המעפילים, ובעיקר את התנאים הגרועים באגירות, והצהירה שמעתה ואילך יישלחו המעפילים „לקפריסין או למקום אחר, וישוכנו שם במחנות עד שאפשר יהיה לקבל החלטה על עתידם”¹. החלטת הגירוש לקפריסין דווקא, נבעה כנראה מכך שהגירוש למאוריציוס הרחוקה עורר מהאות רבות, וגרם לאסון „פאטריה”, ולכן בחרו הפעם במקום קרוב לארץ. באותו זמן הגיעו לארץ תספינות „גור” ו„הגרייטה סולד”, שבשתיהן יחד היו 1,300 איש, בהם תרבה גשים וסף, לשם גירושם הפעילו הבריטים את

* תודתי נענה למנהל ביה"ס בקבוצת יבנה — מירי חיזק — שהעריך אותי בעבודתי זו. אילון פלד.

מיסב כוהותיהם, במיבצע שנקרא על-ידם „איגלו“. הוכרז עוצר בחיפה, שאל נמלה הובאו הספינות ועגנו בו. חיילים בריטיים רבים הקיפו את האוניות, ולמרות התנגדותם הפצילה של המגורשים הטעינו אותם, שני חיילים נלפסו, על אוניות-הגירוש. קהל חיפאי שניסה לחדור למקום-המעשה, נעצר ביריות חיילים, ושלשה אנשים נהרגו. בהודעתה לאחר-מכן כינתה „ההגנה“ את המיבצע „הפעולה הנתעבת ביותר בתולדות האנושות, מאז חוסלו מחנות-ההשמדה הנאציים“. ואילו הבריטים הצהירו, ש„העברת העולים תבלתי-חוקיים מ„הגריטה סולד“ ו„גור“ לשתי אוניות אחרות בוצעה בהצלחה, והאוניות הסליגו הבוקר מחיפה לקפריסין“.¹ באי עצמו הובאו המגורשים למחנות ליד הכפר קראולוס ונכלאו שם.

בתקופה שלאחר-מכן, עד קום המדינה, גורשו לקפריסין רוב המעפילים שנחפסו. אוניותיהם הובאו לנמל חיפה, אחר שנלכדו על-ידי אוניות-המשחית, וגורשו רק מתמים הטריטוריאליים של המאנדאט, כדי לשלח לפעולת אופי חוקי. יוצאות מכלל זה היו אוניות ה„פאנים“² — „עצמאות“ ו„קיבוץ גלויות“ — אשר כגלל מיספר האנשים הרב שהביאו (15,000) וחשיבות הספינות, נשמעו לדרישות הבריטים, והפליגו ישר לקפריסין.

בכל המקרים ניסו המעפילים להתנגד לגירושם. כמטה הפלמ"ח עובדה תוכנית שלפיה יפעלו הקלודים והמפקדים:

- (1) כל ספינה שתיעצר לא תרשה לאויב לעלות על הסיפון, ותנסה לחמוק בכוח מנועית ולעלות על שירטון ליד ישוב עברי, וכד יספיקו אנשיה לרדת, כי לאוניות-המשחית הגדולות קשה לחדור למים הרדודים;
- (2) למעפילים אסור להשתמש בנשק, כדי למנוע מהבריטים עילוז להטבעת הספינות;
- (3) עם הכנסת הספינה לנמל, יש לנקוט בהתנגדות פאסיבית, ובאין ברירה יש להשתמש באבנים, מקלות, קופסאות-שיטורים וכדומה;
- (4) יש לצייד את הספינה במשאבות לחץ גבוה, כדי להתיז מים על החיילים;
- (5) גם בירידה בקפריסין יש לארגן התנגדות;
- (6) תוקם יחידה מיוחדת של צעירים בכל אוניה, שיתאמנו באירופה, ויהיו גרעין לפעולה.³

הוכנית זו בוצעה במידת האפשר. הספינות עשו ניסיונות-התחמקות, אולם דרכן נחסמה לרוב על-ידי מיספר רב יותר של אוניות-משחית. בעלותם לספינות נתקבלו החיילים בכמה מקרים במטרי קופסאות-שיטורים, ולפעמים נערכו קרבות של מיספר שעות בין הכוחות הבלתי-ישורים לחלוטין. מפורסם במיוחד מאבק של „חיים ארלוזורוב“, אשר הצליחה לעלות על שירטון בחוף בת-גלים בחיפה, ואילמלא איחורה העזרה מהישוב תחיפני יתכן שהרבה מאנשיה היו מצליחים לרדת ולהישאר בארץ. היישוב העברי השתתף לעיתים במאבק, במידה וחוף ההורדה היה קרוב למקום היישוב. בפרשת האוניה „שבתאי לוזינסקי“ (12.3.1947) אף תועלה

עזרתו: האוניה עגנה בחוף ניצנים שבדרום, בלי שהאנגלים ירגישו בכך. המעפילים החלו יורדים, בעזרת שליחי הפלמ"ח, וכשהאנגלים הופיעו, הודעו אנשי היישובים הסמוכים, שהגיעו במשאיות, והתערבו בין העולים. הבריטים לא הצליחו לזהות את המעפילים, העלו לאוניה אנשים כמיספר מעפילים, וחובילו לחיפה, ומשם לקפריסין. ביניהם היו הרוב ארץ-ישראלים, וכך נשארו בארץ הרבה מהעולים, הכלתיר-ליגאליים". בדרך-כלל לא הביאה ההתנגדות של אוניות המעפילים לתוצאות מצטוות. אולם השיבותה — בהעלאת מוראל העולים, שידעו שאינם תלויים לגמרי בחסד הבריטים, וכן סייעה להתנגדות למאבק הכללי של היישוב בשלטונות ולרכישת דעת-קהל אחדות בעולם.

כעבור שנה בערך נוכחו הבריטים לדעת שהמעצר בקפריסין אינו משמש גורם מרתיע לגבי המעפילים, והתנעה לארץ אף מתגברת. לכן ניסו לגרש את העולים בחזרה למקום-מוצאם, וזאת ביצעו באוניה המפורסמת, "יציאת אירופה תש"ו" (אקטודוס 47), שהביאה ארצה 4,500 איש ב-17.7.1947. היא נשלחה לצרפת, מקום יציאתה, ומשלא הסכימה הממשלה שם להוריד את האנשים בחופיה, וגם הם עצמם גילו התנגדות גואשת לכך, החזירו אותם הבריטים לגרמניה, למחנות כהם יצאו. המאבק של מעפילי "אקטודוס" וסיורבם העקשני לרדת בחוף צרפת היקנו להם פידסום רב על-ידי העיתונות העולמית, שהכתים את שמה של בריטניה. לכן גאלצה זו לוותר על תוכניתה, והמשיכה בתגלית לקפריסין בלבד.

רק מיספר אוניות קטנות (פחות מ-200 איש בכל אחת) הצליחו לפרוץ את ההסגר על החוף, בתקופת קיום מחנות קפריסין. היו אלו, "עמרים שהח"ו", "האומות המאוחדות", אשר היוו תוכחה לכך שאף את הבלקאדה הימית הבריטית אפשר לפרוץ, דבר שעודד את תנועת ההעפלה.

תפקיד חשוב במאבק על עליה ב' מילאה, "חוליות החבלה" של הפלמ"ח, אשר פעלה כנגד האמצעים שסייעו ללכידת האוניות ולגירושן — מישטרות-חוף, ראדארים וספינות-גירוש. בסברואר 1947 פרצו חבלנים כמל חיפה שלוש אסדות-העברה של מעפילים ואוניית-מישטרה אחת. הבריטים העבירו את אוניותיהם לקפריסין, אולם גם שם פנעה בהן יד החוליה, בפיצוץ שביצע יוסלה דרור ב-3.4.1947 באוניית-הגירוש, "אישן ויגור", שהוצאה מכלל שימוש. יותר מאוחר הועברו האוניות לפורט-סעיד שבמצרים. נעשו הכנות לפגוע בהן שם, אולם כמקרה הגיעה, "אמפייר ריוול" לחיפה, וגם בה ברצע פיצוץ, שפגע בה כשהיתה כבר בדרך למצרים.

ב-21.7.1947 פגעו אנשי פלמ"ח בראדאר שבכרמל הצרפתי, והרסו מיתקן דומה בכרמל המזרחי. במחנה בו נמצא ראדאר זה ניהלו קרב עם השומרים, מאחר שנתגלו, ולבסוף הצליחו לסגת בעזרת חיפוי. ב-23.7.1947 חובלה בחיפה אוניית-הגירוש, "אמפייר לייפגארד" על-ידי חומרי-נפץ שהניחו החבלנים בזמן העלאת אנשים ממחנות קפריסין לארץ באוניה זו, ובחיפוי העולים.

המעפילים והיישוב בארץ ניסו להתגונן כמיטב יכולתם נגד גזירות הגירוש,

ובכך היווה מאבקם חלק מכלל מלחמתו של היישוב נגד השלטונות הבריטיים. מחנות קפריסין עצמם היו גם הם זירת-מאבק כזו ועל כך — בפרקים הבאים.

מחנות קפריסין

מחנות-הגירוש בקפריסין התקיימו במשך שנתיים וחצי — החל מ־14 באוגוסט 1946 ועד ל־11 בפברואר 1949. הם כללו שני גושים נפרדים, אחד ליד הכפר קראולוס (מחנות-הקיץ), והשני — ליד כסילוטימבו (מחנות-החורף). הגירוש לקפריסין נועד לשבור את תנועת ההעפלה — עלי-ידי החרקה המעפילים מיעדם — ארץ-ישראל, ועל-ידי-כך שיתנונו במחנות, ויתמסרו על אנשי ה"מימסד" שגרמו להם ללכת בדרך זו, ובעיקר על-ידי הרתעת הפליטים באירופה.

מטרות אלו לא הושגו לחלוטין. הניזון נמנע בשל הפעילות התרבותית והחינוכית הערה, שפותחה במחנות, בעזרתם של שליחים מארץ-ישראל, ועל-ידי המצאת עיסוקים שונים בשירותים, מלאכות-יד, חקלאות ועזרה. עוקץ התרחקה מהארץ נטל על-ידי מיכסות העלייה מהמחנות עצמם, שאושרו בלחץ השליחים והמעפילים ובחוסר מקום מספיק במחנות, והבטיחו לכל מעפיל עצור סיכוי להגיע ארצה במוקדם או במאוחר. המחנות נתפכו לזירת-התנגדות נוספת לבריטים על-ידי שביתות-הרעב וההפגנות שנערכו בהם, והיוו אמצעי-תעמולה חשוב נגד השלטונות.¹ אף היקפה בהם מחתרת צבאית עברית, שהיקפתה אימון ראשוני למעפילים רבים לקראת השתתפות במלחמת-השיחרור, מה שהיה מנוגד בתכלית לרצון הבריטים.

עם כל אלה, סבלו המעפילים משהותם במחנות: הם היו שם בתנאים פיזיים קשים למדי וגמגמה מהם האפשרות לקידום אישי, ובעיקר חסר היה להם החופש, שהוא דבר חיוני לכל אדם.

בקורות המחנות ניתן להבחין ב־4 תקופות עיקריות:

(1) 31.12.1946—14.8.1946 — תקופת ההתארגנות.

בתקופה זו היו רק מחנות קראולוס, והמוסדות השונים, כגון ה"גרינט" שנתן עזרה כספית, ו"ההנגה" שקיימה את פעולות המחתרת, החלו לפעול בהם. החלה העלייה מהמחנות לארץ-ישראל, שסייעה בקומת לשיפור המצב הנפשי של העצורים. בסוף התקופה הגיע מיספר העצורים ל־7,000.

(2) 31.12.1947—1.1.1947 — התקופה העיקרית בחיי המחנות.

במחצית הראשונה של תקופה זו הגיע מיספר המעפילים ל־17,000 ובשאר בעינו עד סופה, בגלל מיכסת העליות מהמחנות. בינואר נפתחו מחנות-החורף והתארגנו במחנות. במחנות קמו מוסדות תרבות והחינוך העיקריים — הסמינר וכפרי-הנוער, וכן הגיעו שליחי הסוכנות התנועתיים, שיצרו פעילות תרבותית ענפה. היחסים עם הבריטים היו תקינים, מלבד מיספר סיכסוכים גדולים. נוצר

אירגון המהגרת, בעזרת משלחות הפלמ"ח מהארץ, שבמיסגרתו התקיימו קורסים לאימוץ צבאי. עלייה לארץ קויימה במיכסה הקבועה, הרגילה, ובמיכסות מיוחדות.

(3) 1.1.1948—10.7.1948 — תקופת מעבר.

בתחילתה של תקופה זו הגיעו לקפריסין שתי אוניות ה"פאנים" מרומניה, שהכפילו את האוכלוסייה, שהגיעה ל־31,000. מאפיינות את התקופה העליית הגדולות: לפני קום המדינה — של כל חנוצר, ואחרי־כן — של אלת שלא היו בגיל הנשים.

(4) 10.7.1948—11.2.1949 — התקופה האחרונה.

בתקופה זו נשארו במחנות רק מעט אנשים — כ־12,000 גילאי־גיוס שלא הורשו לעלות ארצה. הם נהנו מתנאים פיזיים טובים, אולם מבחינה נפשית היו מיאשים, בגלל העדר סיכוי לעלייה, על כן לא נעשתה פעילות תרבותית רבה. חשיבות מחתרת־ה"התנגה" גברה כיוון שהרחיבה מאוד את האינטואים אחרי בוא המשלחת מטעם צה"ל, ואירגנה בריחה בממדים ניכרים, כדי לספק חיילים למלחמת השיחרור. היחסים עם הבריטים בתקופה זו היו גרועים, כי למחנות הובאו חיילים ששירתו לפני־כן בארץ, ותד אכזריים, בעיקר כלפי תבורחים שנתפסו. בתקופה זו נעשתה פעילות מדינית על־ידי ממשלת ישראל לשיחרור המעפילים, וב־19.1.1949 נאלץ ארגוסט בוויין, שר־החוץ הבריטי, להכריז על העלאתם למדינת ישראל, שביצועה נסתיים ב־11.2.1949, היום בו הביאה האוניה „עצמאות" את אחרוני־המגורשים ארצה. בסך־הכול עברו את מחנות קפריסין 52,600 איש.⁷ החיים במחנה על שיטחיהם השונים, פעולת המוסדות והשליתים, המחתרת בקפריסין והיחסים עם הבריטים — הם אשר מתוארים במפורט בעבודה זו.

עלייה מהמחנות ופינויים

בתקופה הראשונה לא איפשרו הבריטים כל עליית ממחנות־קפריסין לארץ. בדרך זו שאפו כנראה להוכיח למעפילים הפוטנציאליים — הפליטים היהודיים באירופה שבעלייה בלתי־ליגאלית אין להגיע ארצה. כמו־כן קיוו לשבור את רוחם של העצורים במחנות כך שיהיו לחץ על המוסדות היהודית להפסקת ההעפלה. ואומנם הדבר עלה בידם במידה מסוימת: בתחשים ספטמבר—אוקטובר היו המעפילים שרויים במצב של יאוש והתמרמרות, ללא תיקוה, ומשוללי רצון לשפר את חייהם, לעבוד, ולעסוק בפעילות תרבותית, ומלאי תרעומת איש לרעהו.⁸ המצב החמיר במיוחד עם התקרב החורף: בגשמים וראשונים הרצפו האוהלים⁹ ושרר בהם קור. החשש מהצורך לבלות חורף שלם בתנאי שבי כאלה הוסיף על העצבנות במחנות.¹⁰

העצורים רצו רק דבר אחד: היסול כללי של המחנות, והעלאת כולם ארצה. לשם כך ערכו ב־9.9.1946 הפגנה מחאה, שכללה צעדה שקטה בנוכחות ציחונאים.¹¹

כן נמנעו מלשתף-פעולה עם השלטונות, ולא קיבלו הצעות מפהות שנועדו להרגיעם, כגון שיתופם בשכר בבניית המחנות החדשים בקטילוסיםבו.¹¹ הבריטים לא נענו כמובן לתביעת הפינוי. ולכן החליטו השליחים הראשונים מארץ-ישראל שכדי להעלות את המוראל במחנות יש להשיג לפחות מיכסת-עלייה חודשית קבועה. סיפר על כך בעדותו פרופ' שיבא ז"ל (אז — ד"ר שיבר, לאחר-מכן — קצין רפואה ראשי בצה"ל, ולימים — מנהלו של בית-החולים הממשלתי בתל-השומר), ראש המשלחת הרפואית הראשונה:

„החלטנו להשפיע על הבריטים להקציב סרטיפיקאטים לעצורי קפריסין. ניסינו קודם לשכנע את הסוכנות לבוא בדרישה כזו, אולם הדבר נכשל. הגב' מאיר, איתה נפגשתי הוזירה אותי שאם נפנה לבריטים ונבקש טובה זו, ישתמשו בה כאליבי להגנותם. באתי מהמחנה, וידעתי שאם לא אצליח לשכנע, צפויה סכנה גדולה לעלייה ב' — גדולה יותר מהסיכון לתת לנציב העליון להתפאר שאנו כפויי טובה. כתבתי תזכיר לקצין המטונה, שתורגם לאנגלית טובה על-ידי ולטר איתן. הנימוקים שהבאתי בתזכיר היו שהמחנה עומד בפני סכנת טיפוס-הבטן, בהעדר ביוב, הסתמכותי על דרי"ח שהשגתי בקאהיר בקשר לאמיתות סכנת-המגיפה, והודעתי שבפירוק המחנה בקראולוס יש סיכוי לחיסול המוקד המסכן את תושבי האי. קיוויתי שנימוקי יוכנעו. אולם סירבו אפילו לקבוע לי ראיון. רק לאחר שתגיע אליהם אישור ממשרד הרופא-היועץ בקאהיר, הסכים הנציב העליון לאשר את הצעתו.¹² התסדר שהסכים לו הנציב היה כזה: למגורשי קפריסין תוקצבה כמות של 750 מתוך המיכסה החודשית של 1,500 סרטיפיקאטים שניתנה ליהדות העולם החל ממיכסת דצמבר 1946 — ינואר 1947.¹³ כן ניתנה בינתיים כמות קטנה כבר במיכסה שלפני-כן. הודעה על מיספר העולים בחודשים הראשונים נתפרסמה בעיתונות ביום ג', 13 בנובמבר 1946:

הודעה רשמית מס' 100.

סעיף 3 (נובמבר-דצמבר): „הנציב העליון אישר את הקצבתן של 300 תעודות-עלייה מתוך המיכסה הזאת לעולים בלתי-חוקיים העצורים בקפריסין.

סעיף 4: „מתוך 1,500 תעודות-עלייה שתהיינה מצויות בזמנן לפי המיכסה לתקופה 15 בדצמבר 1946 — 14 בינואר 1947, תוקצבה 750 תעודות לעולים תבלתי-חוקיים בקפריסין.”¹⁴

מה הניע את הבריטים להסכים לעלייה, מלבד הסיבות הרפואיות שהביא בפניהם פרופ' שיבא? ידוע שהיו להם ידיעות ממקורות אחרים שצפוי מרד במחנות, שעלול להתפשט באי, והפגנות המעפילים לעלייה סייעו ליצירת רושם כזה.¹⁵ הסוכנות היהודית תבעה גם היא את פירוק המחנות — תביעה שהוזכרה כל אימת שהגיעה ארצה אוניית מעפילים חדשה, והיה לה תד בעולם. כדי להשתלט על המחנות מבפנים ולהרגיע את קולות-המחאה מתרצה להם, נתנו השלטונות פיצוי

כלשהו לעצורים. אולם בעיקר השפיע חוסר המקום: בנובמבר 1946 היו כבר בקראולוס 6,000 מעפילים — כמלוא תפוסת המחנה, ובמחנות החורף החדשים לא היו אלא 2,000 מקומות. בטווח הקרוב ידעו הבריטים שמתארגנות במזרח-אירופה אוניות-מעפילים נוספות, בעיקר „כנסת ישראל" שהביאה 4,000 איש, ולטווח רחוק — הבינו שההעפלה עוד תימשך. היה הכרח לשם „קליטת" הנבאים, בדלות ובעתיד, להוציא באופן קבוע את ה„ותיקים" מהמחנות. עובדה היא שעם לכידתה של „כנסת ישראל" נתנו השלטונות מיד עוד מיכסה מיוחדת, וכן זרזו את בואן של הקבוצות הקודמות. אין לשכוח גם עובדה נוספת: באותה תקופה עמדו מחנות עת לית להתרוקן, וכבר לא היה צורך להקציב סרטיפיקאטים לעצוריהם. לכן עדיף היה לבריטים לחלק אישורים למעפילים המחכים ממילא בקפריסין, ולא לעולים נוספים מאירופה.¹⁶

הבריטים הגבילו את המיכסה הקבועה ל-750 לחודש בלבד, כדי לא להחטיא לגמרי את המטרה של כליאת ה„עולים הבלתי-חוקיים" לשם הענשתם. הסדרי עלייה זה פעל עד קום המדינה. ויחד עם זאת ניתנו כל הזמן מיכסות מיוחדות בהתאם לבקשות הסוכנות היהודית — בהן העלו תינוקות ונוער. החוקתם של אלמנטים אלה על לא עוול בכפם נגדה את הג'נטלמניות הבריטית. וכן היו גם הקצבות אלו מיועדות לפינוי מקום במחנות.¹⁷

לגבי המעפילים עצמם היתה העלייה הישג חשוב, והסרטיפיקאט הפך להיקוותם היחידה בחיי הכלא. יעיד על כך מיכתבו של אהרון זאב ז"ל, מראשוני המורים במחנות:

„אין יכולת לעשות דבר בימים אלה, כי מעיינות האנשים נתונים רק לדבר אחד — הסרטיפיקאט. מעניינים מאוד הימים האלה — מעניינים ומכאיבים. לראות עיניים של אלפי אנשים, שכל אחד מהם מביט בתאווה אל אפשרות זו — תאוה נמש: העיניים נוצצות, קינאה ושינאה משמשים בעירובייה, כל אחד מביט אל זולתו — הנה יקח ממני את היקר מכול — את יכולת העלייה."¹⁸

אישור המיכסות השיג את תוצאתו המקווה: הן שנתנו לעצורים כוח לפתח חיי תרבות וחברה בזיקה לארץ-ישראל, והעלו בהרבה את המוראל במחנות. על כך מסרו כבר ראשוני העולים שהגיעו לארץ-ישראל בדצמבר:

„בקפריסין מחכים העצורים בכליון-עיניים לעלייתם. מצב הרוח הכללי, שהיה ירוד מאוד, עלה מיד עם צאת השיירה הראשונה."¹⁹

תור העלייה שנקבע לאחר ויכוחים קשים, היה: „נכנס ראשון, יוצא ראשון". ולמעשה: אנשי כל האוניות עלו בהתאם לסדר תפיסתן בחופי הארץ, ובין אנשי האוניה עצמם נערכה הגרלה.²⁰ קביעת העולים, בהתאם לתורם, היתה בידי ועדות-העלייה של המזכירות המשותפת, שפעלו בתאום. הן הכינו את רשימות היוצאים ומסרון לבריטים. הפיקוח על הציאה ואירגונה היו בידי השלטונות, שהושיבו לשם-כך בכל שער-ציאה סמל עם קבוצת חיילים, שספרו את היוצאים וכדקו את הרשימות. שליחי מחלקת

העלייה סייעו להם, והשתמשו לעיתים בהודמנות זו להוצאת אנשים מעבר למיכסה. הדבר נעשה על-ידי-כך שהם נכנסו ויצאו פעמים רבות, כביכול כדי לעזור ליוצאים להעביר את מיטענם, ובכך יצרו בילבול ברישומות.²¹ הצד הפוליטי של העלייה היה בידי הנציג הרשמי של הסוכנות היהודית, שהבטיח את קיום המיכסות ודאג גם להשגת אוניות לצורך זה.²² המעפילים הועברו בדרך-כלל למחנה עתלית. שם חיכו במעצר עד שיגיע תורם לקבל את הסרטיפיקאטים. אלה שתורם הגיע — הובאו ישר למחנה הסוכנות היהודית בקריית שמואל שליד חיפה.

ההודעה על מיכסת-העלייה הראשונה פורסמה, כאמור, ב־13.11.1947. למרבה הפליאה לא עוררה תחילת שימחה במחנות, אלא התנגדות דווקא. אולם הדבר יובן אם נזכור שבאותה עת היו המחנות קיימים זמן קצר בלבד (כ־4 חודשים) ואוכלוסייתם מעטה, כך שניראו כתופעה זמנית. לכן התאכזבו המעפילים לנוכח 1,050 סרטיפיקאטים בלבד, וראו ב„מתנה“ זו ויתור קל-ערך שנועד להרגיעם ולפנות מקום במחנות, ועל-כן להבטיח דווקא את המשך קיומם לטוח ארוך. כן היו ברובם אנשים ממורטרים, שיצאו רק שנה-שנתיים לפני-כן ממחנות-ריכוז נאציים, ולא רצו לשמוע על פיתרון אחר, מלבד פיגוי טוטאלי; ולכן פתחו במאבק לביטול ההחלטה.²³ בשבת, 16.11.1947, ערכו אסיפת-מחאה, שנפתחה במיפקד ונמשכה בנאומים. הדיבור הראשי — אריה הסנברג מהאגודה „ברכה פולד“ מחה בשם חבריו על ההחלטה להעלות רק חלק קטן מהם, ולהשאיר את הרוב בבית-כלא, ותבע פיגוי מוחלט של המחנות.

עוד באותו יום נשלחה איגרת לשר-המושבות הבריטי קרין-ג'ונס ובה הביעה דומת,²⁴ ולמחרת נערכה שביתת-יָרֵעַב ליום אחד.²⁵ משלא נענתה תביעתם נואשו סמנה המעפילים, והיפנו את כל מעייניהם לעליית הקרובה. הסוכנות עמדה לשגר למחנות מישלחת שתארגן את העלייה ותקבע את התור. „לקראתם [אנשי הסוכנות] הומה כל לב. גם הלבבות של אלו שאינם מחכים לסרטיפיקאט לאלתר. אך הם יודעים שעם בואם תהיה, אתחלתא דגאולה. כל זמן שאינם רואים את פניהם אין הביטחון שלם שאמנם משחו זו, והם ייגאלו מן חשיעמום והגידוף.“²⁶

ביום א', 24.11.1946, הגיעה המישלחת ונתקבלה בטקס חגיגי שנערך במחנה 55, בו נאם נציג המעפילים, וענת לו בשם המשלחת ראשה, ד"ר גיאורג יוספסטר (ד"ר גיורא יוספטל), מנהל מחלקת העלייה בסוכנות היהודית.²⁷ אולם אחר-כך החל ויכוח מר בעניין התור אותו תיאר אהרון זאב: „המישלחת באה בהוראות לתת את הסרטיפיקאטים קודם-כול לנשים הרות, לחינוקות, למשפחות נפרדות ולוקנים. אך כל המחנה התקומם נגד גישה זו. ותארי לך, שאני הייתי עימם בהתקוממות! על תאנשים נפל פחד שאם יינתנו הסרטיפיקאטים לפי פרינציפ זה — הם, הבריאים, לעולם לא יצאו, כי אין לדעת אם באוניות תחדשות שתבואנה לא יהיו מן הסוגים האלה. האנשים דרשו שיהיה תור פשוט ואוטומאטי, לפי תאונות: מי שבא קודם — ייצא קודם.“²⁸ לאחר ויכוח עם אנשי המזכירות,

שוכנע ד"ר גירגי יוספסטל שיש להעלות לפי אוניות, ודיווח על כך להתנהלת הסוכנות היהודית בירושלים. בינתיים התעוררה בעיה חדשה: איחודי בכלל האוניות הראשונה שגורשה לקפריסין 3 שתי אוניות חבצו לעצמן תואר זה: „הבריטה סולד", כיוון שהגיעה ראשונה לחופי הארץ, ו„גור" — מפני שנתפסה ראשונה על ידי הבריטים. בשתייהן יחד היו 1,300 איש, בעוד שהמיכסה כללה רק 1,050 אישורים. בלחצו של אתרן זאב הגיעו המעפילים לחסכם על איחוד האוניות, שקיבל תוקף באישורו של ד"ר יוספסטל.³⁰

עוד לפני ביצוע העלייה הראשונה לארץ-ישראל, נתקבלה בשורה משמחת: ב־1.12.1946 הודיע הנציב העליון על אישור הבאתם — תוך חודש דצמבר, של 1,750 עולים נוספים — 1,000 מהם כ„מיכסה מיוחדת", והשאר בתאם למיכסת יגואר—פברואר. הבאת אנשים כה רבים ארצה נתאפשרה על ידי הסכם עם הסוכנות היהודית, שקבע ש־750 עולי דצמבר—יגואר ישובו במחנה חדרה הנתון לפיקוח, עד שיגיע תורם לקבל סרטיפיקאטים (ב־15 בדצמבר). כך ישאר מחנה עתלית ריק (שפונה בינתיים לגמרי) ויוצל לקליטת 1,000 העולים „המיוחדים". מהם יועברו 750 למחנה חדרה עם פינוי לשם קבלת אישוריהם, ואז יועברו לעתלית — עוד באותו חודש — עולי מיכסת יגואר—פברואר.³¹ „ויתור" זה של השלטונות, — מתן מיכסה מיוחדת ואפשרות החזקת עולים בפיקוח הסוכנות היהודית, גבע רק כמעט מ„רצון טוב" כפי שהבין היישוב בזמנו.³² הסיבה האמיתית, כך נראה, היתה הידיעות על בואת הקרוב של „כנסת ישראל", שחייב פינוי דחוף של אלפי אנשים מתמחנות המלאים.³³

ב־3.12.1946 הגיעו סוף־סוף לארץ 300 העולים הראשונים. הם נתקבלו בברכה חמה על ידי הוועד הלאומי:

„אחים יקרים, שאו ברכה מציון מאת היישוב העברי בארץ, כבודכם בשערי המולדת. ראשונים אתם לפדויי מחנות קפריסין. אחריכם יעלו ויבואו כל כלאי המחנות והגולים בארץ־בזירה, אשר על עלייתם לא נחלל מהיאבק.

בשם הוועד הלאומי: יצחק בן־צבי"³⁴

ב־10.12.1946 הגיעו ארצה 750 עולי דצמבר—יגואר ושוכנו במחנה קרית־שמואל של הסוכנות.³⁵ בכך נסתיימה עליית רוב אנשי שתי האוניות הראשונות. „המיכסה המיוחדת" שימשה נושא למחלוקת חריפה בין שתי הספינות הבאות „בתריאל יפה" ו„כ"ג יורדי הסירה", שכללו 1,300 איש, בעוד שלרשותם העמדו רק 700 אישורים.³⁶ שתי האוניות הגיעו ארצה כמעט באותו זמן — אחת לחיפה ואחת לנצריה, ואייאפשר היה לדעת מי הראשונה. שוב הוצע לראותן כאחת, אולם אנשי „כ"ג יורדי הסירה" התנגדו בתוקף. היו אלה פארטיזאנים לשעבר, אנשים חסרי סבלנות, שלא תאמינו לאיש, ותבעו זכות כמורה לעלייה בזכות לחימתם נגד הנאצים. לאחר שנכשלו נסיונות השיכנוע של מזכירות המחנה, נאלצו לחכות שוב לבואו של ד"ר יוספסטל. אולם הפעם נבשל גם הוא בכל הסבריו וטענותיו. לאחר ימים מספר נמאס לו הוויכוח, והודיע שהוא חוזר ארצה עם

החלטה לאיחוד האוניות. באותו לילה שרפו הפארטיואנים את אוהליו, והוא עצמו נחלץ ממנו בקושי. משלא נסוג מעמדו, הבינו האנשים שלפניהם עומדת אישיות תקיפה, ואז ויתרו.³⁷ כך נתאפשרה יציאת המיכסה, שאנשיה הגיעו ארצה בשתי קבוצות של 500 כל אחת. ב־12 וב־20 לחדש הוכנסו כמתוכנן לעתלית.³⁸

ביום 30.12.1946 הביאה אוניית-הגירוש „אושן ויגור“ לארץ-ישראל את אחרוני המעפילים מ„כ״ג יורדי הסידה“ ו„כתריאל יפה“ — 750 במספר.³⁹ אלה באו כבר על חשבון מיכסה יגור-פברואר 1947, ולכן לא נערכה ביגור כל עלייה. התעברת הבאה לארץ נעשתה רק ב־16.2.1947, עת הביאה שוב „אושן ויגור“ 795 מעפילים, מהם 750 אנשי „ארבע החירות“, ו־48 חולים קשה.⁴⁰

עוד ב־18 בדצמבר 1946 אירע אסון לאוניות-מעפילים שניסתה להגיע ארצה: „רפיה“ נתקעה בשירטון ליד האי סירנה — אחד מאיי יוון. לקריאה לעזרה נענה הצי הבריטי, שהציל את כל אנשיה (כ־800 נפש) והביאם למחנות-קפריסין.⁴¹ הסוכנות היהודית דרשה שניצולי „רפיה“ יועלו מיד ארצה, לאחר התלאות שעברו עליהם. אולם השלטונות לא הסכימו להעלות אלא את הנשים והילדים. המעפילים התנגדו להפידת משפחותיהם. אולם בסופו של דבר הסכים חלק מהנשים לעלות ללא בעליהן. עלייתן נעשתה ב־21.2.1947 באוניית-הגירוש „אמפייר ריוול“, שבה הגיעו 203 ילדים ונערים, 140 נשים (מתוך 278 שניצלו)⁴² ו־2 תינוקות. העולים נשלחו לסחנה הסוכנות בקריית-שמואל.⁴³

במארס 1947 התנהלה העלייה כרגיל: 760 איש — אחרוני המעפילים מ„4 החירות“ ובאי האוניה „פלמ״ח“, הגיעו ב־16 לחדש ב„אמפייר ריוול“ לארץ-ישראל.⁴⁴ לקראת סוף החדש הודיע ישראל כרמי שליח הסוכנות היהודית במחנות, שהבריטים הבטיחו להעביר ארצה במיוחד עוד 750 מעפילים — אנשי „ברכה סולד“.⁴⁵ הסיבה היתה, כנראה, ידיעות על בואה הקרוב של „תיאודור הרצל“ של 2,600 מעפילית, שהיה צורך לסנות מקום בשבילם.⁴⁶ עלייה זו נעשתה בתחילת אפריל 1947.

כאן עלינו לחזור ל־12 במארס 1947, יום שהשפיע רבות על העלייה מקפריסין בחודשים הבאים. בתאריך זה הגיעה ארצה האוניה „שבתאי לוינסקי“, שהצליחה לחמוק מהבריטים ולעגון בחשאי בחוף ניצנים שבדרום. מעפילים התערבו באנשי הישובים הסמוכים שהגיעו למקום במשאיות, והבריטים הנבוכים, שהופיעו במקום נאסצו הורדת העולים, נאלצו לגרש לקפריסין אנשים כמיספר שהיה לפי ידיעותיהם באוניה (850), ללא כל תבונה. במהרה נערך במחנות מיון של העצורים החרשים, והתברר ש־375 מהם הם ארצי־ישראלים. הבריטים הסכימו לשחררם כיוון שלא היו כלל „מעפילים בלתי-חוקיים“, והם הובאו ארצה בשתי קבוצות — 300 איש ב־25.3.1947, ועוד 75 — יומיים לאחר־מכן.⁴⁷ כתוצאה מהישג זה של היישוב, סירבו השלטונות הבריטיים לתת באפריל 1947 מיכסה מלאה. רק 375 איש — כך קבעו — יועלו ארצה, כיוון שהם לא התחייבו להכניס ארצה אנשים נוספים, אם ידוע להם שאחרים נכנסו בדרך לא־חוקית. מעפילי „לאטרון“ שהיו בתור לעלייה התנגדו לקיצוץ, ואף שהורשו לעלות, לא הסכימו לעשות זאת כל עוד

חבריהם לא יובאו לארץ-ישראל. המזכירות המשותפת במחנות-הקץ, שם שכנו, המכה בדרישתם ופתחה במשא-ומתן עם השלטונות הבריטיים בעניין זה. המשא-ומתן נכשל, ולכן הכריזה המזכירות המשותפת, ביום ו', 18.4.1947, על שביתת-רעב בקראולוס, שהתפשטה אחר-כך גם לקסילוטמבו. השביתה נמשכה ארבעה ימים, והופסקה כתוצאה מלחץ מוסדות היישוב, שהבטיחו להשיג את ביטול הגזירה.²¹ בסופו של דבר לא ויתרו הבריטים²² וכך הועלו ב-18 במאי 1947 1,250 איש – רוב אנשי „לאטרון“, מהם רק 375 לפי מיכסת אפריל – מאי 1947, והשאר לפי מיכסות מאי-יוני 1947, ויוני-יולי 1947.²³

ביוני 1947 הגיעו ארצה באוגיה, „הימיד פארק“ 705 עולים, מהם 85 מ„לאטרון“, והשאר כבר מאוגיית-הענק „כנסת ישראל“. כולם הצעברו לעתלית.²⁴

23.7.1947 – מקפריסין הפליגו בדרך לארץ 259 עולים מ„כנסת ישראל“ באוגיית-הגירוש „אמפייר לייפגארד“. ביניהם הסתתר משה ליבסון, איש חוליית-החבלה של הפלמ"ח, אשר ירד בדרך לבטן האוגיה בחיפוי העולים, שרקדו על המחסן, והטמין שם חומר-נפץ. לאחר פינוי העולים בגמל חיפה אירע הפיצוץ באוגיית, וזו ניווקה קשה.²⁵ באותו יום כבר יצא מקפריסין מישלוח נוסף של 500 איש, כולל גוער רב. אך משנודע לשלטונות הבריטיים על החבלה – החזירוהו מיד למחנות. מאז סירבו לבצע את העלייה באוגיות-הגירוש שלהם מחשש לתקרית נוספת. העלייה נפסקה כליל לזמן-מה, והסוכנות פנתה לבריטים בהצעה להעביר את המעפילים באוגיות שכורות על-ידה, הצעה שנתקבלה לבסוף על-ידם. מאז שכרו שליחי הסוכנות בקפריסין אוגיות יווניות למטרה זו. מספטמבר עד נובמבר 1947 הביאו אוגיות יווניות אלו את כל אנשי „כנסת ישראל“. החלה במלאכה האוגיה „אפטליה“, שהעלתה ארצה בתחילת ספטמבר 1947 את כל אנשי מיכסת יולי-אוגוסט הדרויה, בקבוצות של 200 איש.²⁶ אותה אוגיה העבירה ארצה אף את מיכסת אוגוסט-ספטמבר, בסוף ספטמבר 1947.²⁷ את מיכסת ספטמבר-אוקטובר העבירה ארצה הספינה „פטריס“ מאמצע אוקטובר 1947 והלאה,²⁸ והכוכב האניאי היה שמה של האוגיה היוונית שהעלתה ארצה את אתרוני המעפילים מ„כנסת ישראל“ על חשבון מיכסת אוקטובר-נובמבר 1947.²⁹

מיספר חודשים לפני-כן – ביולי 1947, פנתה הסוכנות לשלטונות הבריטיים בתביעה להעלות כל הילדים שבכפרי-הגוער אשר במחנה 65. בתחילה הסכימו הבריטים לעליית 500 ילדים, וחודש לאחר-מכן נתפרסמה ההודעה הבאה:

„בחודש שעבר פורסם, שהממשלה החליטה, כעל צעד הומאניטארי, להרשות עלייתם לארץ של 500 יתומים מעצורי קפריסין. הממשלה הסכימה עכשיו להעלותם של 985 יתומים. כולם יימסרו לפיקוח, עליית הגוער, לילדים אלה לא ינתנו רשיונות-עליית מהמיכסות ההודשיות, עד שיגיע תורם.“³⁰

קבוצת הגוער הראשונה הגיעה ארצה ב-20.8.1947 באוגיית-גירוש בריטית, שהביאה אותה בזיתר, במיוחד, למרות ההפסקה הרשמית בהעברת עולים באוגיות בריטיות. שאר הגוערים הגיעו ארצה בדיוק בערב יום-הכיפורים תשי"ח

באוניות „אמפייר שלטר“ ו„אמפייר רסט“⁵⁹ ונתקבלו על-ידי האחראי ל„עליית הגזע“ בסוכנות היהודית — משה קולודני (היום — השר משה קול) ועל-ידי האגס בייט, מנהל לישכת „עליית הגזע“, בזכות עלייה זו נתאפשר פינוי כפר-הגזע בקפריסין.

באוקטובר 1947 החלה הסוכנות היהודית בלחץ לאישור מיכסת נוספת — הפעם להעלאת כל התינוקות במחנה עם הוריהם. סיעו לתיבתה דו"ח הרופא הצבאי המפקח, שקבע שאסור להשאיר את התינוקות במחנות למשך החורף בגלל גילם, וציין שהם סובלים ממחלות.⁶⁰ וכן ה„ביונט“, שהזכיר את העובדה שהם סובלים גם סתוונה בלתי-מספקת.⁶¹ הממשלה הבריטית הסכימה לבסוף להעלות 1,500 תינוקות והוריהם, מסיבות הומאניטאיות, ובגלל הצפיפות שיצרו במחנות קצי האוניות הגדולות „גאולה“ ו„מדינת היהודים“ — יחד 4,000 נפש. אולם הפעם דרשו שהמעפילים יותרו על תורם לעלייה באותו חודש. במחנות החורף הסכימו להסדר. אולם במחנות-הקץ סירבו, כי שם ישבו רבים ממעפילי „רפיה“ ו„לנגב“, שתורם עמד להגיע. ב-10 בנובמבר 1947 הגיעה לקפריסין הגב' גולדה מאירסון (גולדה מאיר), יו"ר המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, לנסות להשפיע על המעפילים לוותר.⁶² בקסילוטמבו נתקבלה במסדר הגיגי, אולם בקראולוס נתקלה בהפגנות וצעקות, והוצאה משם בשלום רק על-ידי „שורות המגינים“, שתתייצבו לצידה בשרשרת. בלילה הבא פרעו אנשי „רפיה“ ו„לנגב“ בחדרי השליחים שעזבו, ולמחרת מנעו חלוקת אוכל ומים. ושוב היה צורך בהתערבות ה„שורות“ על-מנת להחזיר את השלטון לידי סוכירות המחנה.⁶³ בסופו של דבר יצאה מישלחת מטעם מזכירות מחנות-החורף לקראולוס, ואחרי מיספר שעות של דיונים — הורה משם עם הסכם על ויתור.⁶⁴ כך עלו ב-28.11.47 באוניות-גירוש בריטיות 1,420 ילדים עם הוריהם.⁶⁵ מיכסות מיוחדות נוספות ניתנו מיד לאחר-מכן, כדי לחסל את הצפיפות. וכנראה, גם בגלל הודיעות על בואן הצפוי של ה„פאנים“, על 15,000 אנשים.⁶⁶ כך אושרה עלייתם של 2,100 ילדים, שהגיעו לכפר-הגזע ב„גאולה“ וב„מדינת היהודים“, 1,500 מהם הספיקו לעלות באוניית-הסוכנות „אנדריאה“ עד סוף שנת 1947. עם בוא ה„פאנים“ (1.1.1948) התמלאו שוב המחנות, והבריטים איפשרו פינוי 3,000 ילדים והוריהם לארץ.⁶⁷ כך עלו בחודשים ינואר-אפריל 1948 באונית היהודית „קדמה“ 6,000 נפש שהמחנות — מהם 3,000 בני-גזע, ותשאר מבוגרים, לפי מיכסות — אנשי „רפיה“, „לנגב“, המעפיל האלמוני, „חיים ארלוזורוב“ ו„שבתאי לוזינסקי“.⁶⁸ במחנות נשארו ב-15.5.1948 כ-24,500 מעפילים בלבד.⁶⁹

עם קום המדינה היו המעפילים בטוחים שתנתן להם הזכות לעלות ארצה בלי כל תגבלות. בתחילה לא היתה כל עלייה בגלל מצב-המלחמה בארץ,⁷⁰ ואילו ביוני הודיע לפתע שר-החוץ הבריטי ארנסט בוויין שישתחררו רק אנשים שאינם בגיל הגיוס (17–55), בהתאם להחלטת מועצת הביטחון על התפוגה, כפי שהוא פירשה.⁷¹ המחאות מצד ממשלת ישראל לא הועילו, והחלטתו נכנסה לתוקפה עם תחילת ההפוגה הראשונה, ב-11.6.1948.

העלייה ההמונית מהמחנות החלה ב־4 ביולי 1948, עת הביאו ה"פאנים", שהוחזרו לסוכנות לצורך זה, 4,000 עולים ארצה. בהמשכו של חודש יולי הובאו עוד 7,000 איש — ובסה"כ 11,000.⁷³ מיון העולים נעשה באכזריות, תוך הפרדת משפחות רבות. המגורשים ערכו הפגנות־מחאה על התנהגות זו, ואף פרצו את גדר המחנה, אולם הוחזרו בכוח פנימה, וה"סלקציה" נמשכה.⁷⁴ באוגוסט 1948 עלו עוד 750 איש, וכך נותרו במחנות רק 12,000 איש בגיל גיוס, כולם מיאסים ומאוכזבים, לאחר שראו עצמם כבר, "ברגל אחת" בארץ־ישראל, ונאלצו להישאר.

בדצמבר 1948 אישרו הבריטים את עלייתם של 400, "בחורי ישיבה" מקפריסין, בתנאי שיעסקו בארץ בתלמוד־תורה בלבד. התנחל ויכוח בין אנשי "אגודת ישראל", שהשיגו את המיכסה, וטענו שיש לשלוח ארצה באמת רק בחורי־ישיבות, לבין שאר המפלגות, שתבעו לשמור על הכלל של "גכנס ראשון, יוצא ראשון", כיוון שסברו שממילא רוב הנרשמים לא ילמד בארץ. כפשרה הוסכם לשלוח את אנשי האגודה, "מולדת", שהיו בה הרבה דתיים וממילא הגיע תורה, ולהקציב אחוז מיוחד ל"אגודה".⁷⁵

ב־18 בינואר 1949 הודיע שר־החוץ הבריטי רשמית על חיסול המחנות, בעיקבות חתימת הסכמי שביתת־הנשק ברודוס.⁷⁶ במשך חמישה שבועות העלתה הסוכנות היהודית את כל הנשארים ארצה. לשם־כך השתמשו באוניות ה"פאנים" הגדולות, וכן באוניות יהודיות, כגון "גלילה". סימלי הדבר שהאגודה האחרונה שהביאה עולים לארץ היתה דווקא "עצמאות" ("פאן יורק"), שהביאה בזמנו למעלה מ־7,000 מעפילים מרומניה לקפריסין. היא הגיעה ארצה עם אחרוני המגורשים ביום 10.2.1949,⁷⁷ וכאותו יום נסגרו מחנות־החורף, לאחר שמחנה קראולוס פונה כבר מיספר ימים קודם. כך נסתיימה פרשת מחנות־קפריסין.

תנועות בקפריסין

רוב המעפילים הגיעו למחנות כשהם כבר מאורגנים במיסגרת תנועתית, מפני שתנועות החלוציות נטלו חלק חשוב עוד בחייהם באירופה, ואחר־כך בדרכם ארצה. במיסגרתן כוננה ה"בריתה", ושליחיהן פעלו במחנות־הפליטים — באוסטריה, גרמניה, צרפת ואיטליה ובקרב יהודי מזרח־אירופה. התעסלה נקבעה לפי מיכסה תנועתית ועל האוניות היו התנועות מאורגנות כנופים נפרדים, עם דווי ומסורת משותפת ומוסדות משלהן.

הקיבוצים

התנועות שהתקיימו במחנות־קפריסין היו: "השומר הצעיר", "הפועל המזרחי", "גורדניה", "דרור־הבונים", "אגודת־ישראל", וכן "בית־ר" (שהגיעו במיסגרתה מעט אנשים, באוניה, "בן הכט"). התא הבסיסי במיסגרת התנועתית היה "קיבוץ העלייה" אשר כלל 30–40 איש, מאותה ארץ־מוצא, שעברו יחד את

כל שלבי הברירה והתעפלה, ובמחנות צורפו אליהם גם אלה שהגיעו כבודדים. אנשי „הקיבוץ“ ביטלו ואכלו במשותף, הכניסו את הכסף שהיה להם לקופה כללית, וערכו סידור עבודה משותף. בעלייה ממזרח-אירופה, החל מסוף 1947, הגיעו המעפילים, בדרך-כלל, במשפחות ולא בקיבוצי-עלייה. גם הם התארגנו במחנות לקיבוצים לצורך אכילה במיטבה משותף, אולם ללא רעיונות שיתופיים, ותוך שמירה על המיסגרת המשפחתית הפנימית.⁷⁷

חלק מהקיבוצים התכוונו ממש להגשמה התשיבית בארץ, לכשיגיעו אליה. בתנועת „השומר הצעיר“, למשל, חוייבו כל הקיבוצים מלכתחילה ללכת בכיוון זה. בהגיעם ארצה נקלטו רבים מהם בערים, אם כי הוקמו מיספר קיבוצים מיוצאי קפריסין (מגידו, רשפים, געתון ועוד), בזכות ההכרה התנועתית החזקה.⁷⁸

בתנועת „הפועל המזרחי“ התקיים גוף שנקרא „בח״ד — ברית חלוצים דתיים“, אשר נועד לארגן במיסגרתו את הקיבוצים שהתכוונו להתיישבות בארץ, וכן חברים בודדים, שרצו להצטרף לקבוצות בארץ. האירגון הוקם בכ׳ בתמוז תש״ו. כל חבר בו חייב היה ללמוד שלוש שעות ביום, לעבוד שעתיים, ולחשתתף באימוני „שורות המגינים“. בהגשמה בארץ הכזיב ה„בח״ד“ מסיבות אלו: (א) הגרעינים לא עלו בידה, אלא בהתאם לוותק תאונות של כל איש, ולכן התפרקו בחלקם; (ב) אנשיו לא קיבלו חינוך מספיק להתיישבות, ושמו את הדגש יותר מדי על חייצורה במחנות עצמם; (ג) בארץ נכנסו אנשיו ישר למלחמת-השיחרור, ולכן גויסו רבים ואיבדו את הקשר לתנועה.⁷⁹

אירגון התנועות

לכל תנועה היה גוף עליון, שנקרא מועצה, ואשר התכנס כל מיספר חודשים,⁸⁰ וכלל נציגים רבים של התנועה. הוא דן בעניינים אידיאולוגיים ומעשיים הקשורים לתנועה, וכן בעניינים הקשורים למחנות (יחסים עם תבריים, קשר לארץ-ישראל, וכו').

הגוף המבצע היה המזכירות הראשית (או „ההנהגה“) אשר ריכזה את פעילות החברים, באמצעות ועדות שונות (ועדת משק, ועדת ספורט, ועדת אירגון), וכן עסקה בענייני עלייה (בתנועת „הפועל המזרחי“ היה גם מוסד-ביניים — הוא המרכז, אשר היה מצומצם מהמועצה, התכנס אחת לחודש, וקבע את תפקידיה המגדירים של המזכירות, וכן והחליט בעניינים הפנימיים של התנועה). חברי המוסדות נבחרו באופן דמוקרטי על-ידי החברים. לפעמים נערכו ועדות של כל אנשי התנועה בגוש מחנות מסוים („קץ“ או „חורף“) שדנו בעניינים פוליטיים.

פעילות תנועתית

פעילות תנועתית נערכה בשני מישורים: בשטח התרבותי — עריכת פעולות במיסגרת הקיבוצים עצמם, ובמיסגרת התנועה כולה; ובשטח המישקי — הקמת בתי-מלאכה סונים והקלאות מינימאלית. חשיבות רבה היתה לשליחים מארץ-ישראל, אשר ריכזו את הפעולות ותרמו מהידע שלהם בהרצאות ושיעורים. כל

הנועה הציאה ביטאון משלה, בו הביעו אנשיה דעות בעניינים שונים, ונמסרו ידיעות מחיי התנועה במחנה ובארץ.⁵²

היחסים בין התנועות

היחסים בין התנועות היו בדרך-כלל טובים, והן באו במגע קבוע במסדרות המחנות. אירעו בכל-זאת כמה סיכסוכים ביניהן, בעיקר בין תנועת „בית-ר” לבין שאר התנועות, ולעיתים גם בין „השומר הצעיר” לשאר.

הבית-רים המועטים התבלטו במיצעדים צעקניים, בהסתה נגד שליחים וב„סחיבת” דגלים אדומים מתנועות השמאל. פעם הסתכסכו עם פלמ”חניק מתארץ, מאנשי „השומר הצעיר”, והמזכירות המשותפת במחנה-הקיץ נאלצה לדרוש את החלפתו המיידית.⁵³ בתקופה מסוימת לא שיחפו אותם שאר התנועות במזכירות מחנה 66, בו שכנו, ואז התמרדו הבית-רים, וניסו להשתלט בכוח על המחנה. המזכירות המשותפת תיווכה בסיכסוך, אספה את השליחים והמזכירות, והבית-רים קיבלו נציגות כמו כולם.⁵⁴ סיכסוך חמור אחר היה בזמן שהבית-רים השתלטו על מיספר צריפים שהתפנו בכפר-הנוער, והובטחו ל„גוינט”. אנשי „השומר הצעיר” הציאו אותם משם, והצריפים ניתנו לאלה שלהם נועדו.⁵⁵

בספטמבר 1948 פרץ סיכסוך חמור בין התנועות התלוציות ובראשו „השומר הצעיר”, לבין שאר המעפילים. היה זה לאחר המהומות נגד ה„גוינט” והשליחים. אנשי פלוגות „הביטחון” של המעפילים, שאסרו את המחבלים במיטבחי ה„גוינט” על-מנת להענישם, היו ברובם מ„השומר הצעיר”. הם היכו את המחבלים ללא הצדקה ואז תפס המון המעפילים את הנכים, ורצה לשופטם על מעשם. אנשי „השומר הצעיר” במחנות נאבקו עם שאר הציבור, והצליחו למנוע את עריכת המישפט. לבסוף הושב הסדר על כנו על-ידי „שורות-המגינים” שהקימו מזכירות משותפת חדשה, והשכינה שלום בין התנועות.⁵⁶

באותו חודש היו חילוקי-דעות תנועתיים בנושא העלייה; נציגי „אגודת ישראל” בבריטניה קיבלו אישור להעלות 400 תלמידי ישיבות, אשר ילמדו תורה בארץ (למרות שבאותה תקופה לא היתה עליית גילאי-גיוס). שאר התנועות דרשו לשמור גם בעלייה זו על הכלל „נכנס ראשון יוצא ראשון”, ואילו ה„אגודה” עמדה על כך שיהיו אלה דווקא בחורי-ישיבה, כלומר אנשיה. לבסוף נעשתה פשרה, והועלו אנשים שתורם תגיע, עם מיכסה מוגדלת ל„אגודה”.⁵⁷

הסיכסוכים שמנינו היו יוצאי-דופן. ובדרך-כלל, כפי שצינו, היו יחסים תקינים בין אנשי התנועות השונות. את החלוקה לתנועות, למרות הפילוג שיצרה, יש לראות כדבר חיובי. הקיבוץ, שנוצר באירופה ובדרך ארצה, היווה לגבי כל מעפיל תחליף למשפחתו, שנהרסה בזמן השואה, ולכן היה כה קשור אליו. כל מעפיל סמך על תנועתו בזכות הפעולות של שליחיה ותבריה באירופה ובהעפלה, ולכן יכלה התנועה לבוא אל אנשיה בדרישות לפעילות רוחנית ולוויתורים בחיי המחנות, והיותה גורם מתנך בשטחי התלוציות, הלאומיות וכו', ואילו היו באים שליחים כל-ליים מתארץ, מטעם מוסדות-היישוב,

לא היו מצליחים לארגן את חיי המעפילים ולהשפיע עליהם, כי המוסדות לא היו לגבי המגורשים סמכות מזכרת וטובעת.²¹

פעולות מחתרת

"שורות המגינים"

במחנות קפריסין היתה פעילות ניכרת של "ההגנה", בעיקר באימון מעפילים בקורסים לקראת השתתפותם בהגנה על הארץ, באירגון החיים הפנימיים תוך סיוע למוסדות המעפילים, ובנסיונות רבים לבריחה מאורגנת. כן שימשו המחנות מרכז לפעולות חבלה של הפלמ"ח באוניות גירוש שעגנו באי. מהארץ נשלחו מיספר מישלחות מהפלמ"ח, אשר אירגנו את הפעילות הצבאית, והקימו את "שורות המגינים" – אירגון שכלל את המעפילים שאומנו על ידי הפלמ"ח כמדריכים ואת כוגרי הקורסים השונים. אחרי קום המדינה הגיעה למחנות מישלחת מטעם צה"ל, שהרחיבה את מיסגרות האימונים ואת הבריחה. כל השליחים הצבאיים היו "שחורים" – כלומר לא הודו בשמם ובתפקידם האמיתי, והדו למחנות בדרכים לא חוקיות.

עניין ה"העפלה" השתייך במיסגרת הפלמ"ח לגדוד הרביעי, הוא גדוד המטה, אשר הוקם בשנת 1944. הוא כלל את כל היחידות, "המיוחדות": טייסים, סיירים, מיוחדים, ימאים, מחלקת גרמנית ובאלקאנית. הגדוד עמד ישירות תחת פיקוד סגן הפלמ"ח, ושירתו בו מומחים לשטחים השונים. מפקדו היה יוסף טבנקין. בתחום ההעפלה אירגנו אנשי הגדוד את חיי הפליטים במחנות העלייה באירופה (איטליה, צרפת), ליוו אותם בספינותיהם (לעיתים אף היו חלק קטן מן הצוות המקצועי של האונייה), ופקדו על ה"התנגדות" בזמן תפיסת האוניות והגירוש לקפריסין.²²

מלחי האוניות הראשונות שהגיעו למחנות בקפריסין נתבעו על ידי מפקדת הפלמ"ח להישאר במחנות, כדי לסייע באירגון חיי המעפילים, והם היו למעשה שליחי "ההגנה" הראשונים. הם החלו בפעולות הדרכה ספורטיבית (ספורט שימושי, תרגילי סדר וכדומה). כן סייעו להקמת מוסדות המחנות – הן המזכירות, מאחר שהמעפילים התייחסו אליהם באימון רב ובעצמם לא הצליחו להרכיב הנהלה.²³ בהודסנות הראשונה עזבו אנשים אלה את המחנות, מבלי שקיבלו פקודה לכך, כי התמחר במיקצועות שונים בשטח הימאות, והרגישו שהם נחוצים להפעלת מנגנון עלייה בי.²⁴

במקומם אירגן הגדוד הרביעי מישלחת של שישה אנשים, שנועדה להקים את "שורות המגינים". מספר יעקב גוי:²⁵ "בפברואר 1947 קרא לי יגאל אלון [מפקד הפלמ"ח] לשיחה עם עוד כמה חברים. הוא שאל, אם אנו מוכנים לפעול בקפריסין כמישלחת של ההגנה, עם משימות ופעולות נגד הבריטים. כמובן שהסכמנו, כי כולנו רצינו לקחת חלק פעיל במאבק נגד האנגלים ולמען העלייה.

במשלחת היו: אידל — מרכז, שרה יפה — אלוטאית, מוסקה דגי, עוזי נמירובסקי, אריה הירשברג ואני. — המשלחת יצאה מקיסריה בספינת-הדיג של, שדות-ים, ונשאה איתה משדר קטן וחומר-נפץ לחבלה באוניות. מהחוף אותרו לנו שני פנסים, ואז ירדנו בסירת-משוטים אל החוף. את חומר-הנפץ והחפצים הכבדים יתר — קברנו מחוץ למחנה. נכנסנו דרך פירצה בגדר, והתקבלנו בשימחה על-ידי חברינו.

תפקידת העיקרי של המשלחת היה יסוד אירגון „שורות המגינים“ במחנות. בניגוד לקדמה, הגיעה המשלחת למסקנה שאין להקים מיסגרת צבאית נפרדת מחוץ לתנועות החלוציות והאירגונים הקיימים, אלא יש להפעיל את האימון של „שורות המגינים“ באמצעות המיסגרות האירגוניות של התנועות. המשלחת הקדישה תשומת-לב רבה גם להקמת סגל מדריכים ראוי מבין המעפילים, בעוד שקודם גיסו השליחים בעצמם לעשות את כל עבודת האימון.²⁰

לשם כך נוצרו הקורסים למדריכים; הם התחלקו לשני שלבים: שלב א' כלל אימוני ספורט, תרגילי-סדר וקרב פנים-אל-פנים. שלב ב' כלל אימוני נשק, אשר התקיימו באוהל או בצריף סגור, וכן פירוק והרכבת נשק. לפני שלב ב' היו חייבים להישבע שבועת-אמונים ל„הגנה“, והפכו לחברי „שורות המגינים“. טובי הבוגרים של שלב ב' עברו קורס מאקדו-כיתות, והפכו למדריכים בקורסים עם משכורת מינימאלית. כל קורס נמשך כחודש ימים, וכלל סדרי-יום צבאי: מיסדר בוקר, ביקורת בוקר, ואחר-כך אימונים ביום ובלילה. החניכים אכלו במיטבה „שורות המגינים“ בו היתה תוספת מזון מסוימת, שניתנה על-ידי מזכירות המחנות. הבריטים לא גילו את קיום האימונים, כי לא נכנסו כלל למחנות.²¹ את השלב הראשון של הקורסים עברו רבים מצעירי המחנות, ואילו לשני הגיעו רק נבחרים, שנשלחו על-ידי התנועות.²² המשלחת הראשונה סבלה מבעיות רבות בנושא ההדרכה:

- (א) היא היתה קטנה מדי מלהשתלט על תפקידת החשוב;
- (ב) המשלחת לא צוידה כלל — לא הביאה עימה נשק ושאר מכשירי אימונים וגם כסף לא היה לה, ולכן התקשתה מאוד לשלם אף שכר מינימאלי למדריכים, ולהשיג למתאמנים מזון מתאים;
- (ג) הניידות בחיי המתנות; רבים מהמדריכים שכבר הוכשרו הגיע תורם לעלות ארצה ואייאפשר היה למנוע מהם זכות זו. לכן חסר היה תמיד כוח-אדם להדרכה;
- (ד) מעפילים רבים לא רצו לבוא לאימונים, בגלל מיעוט האימון בנשק, ובגלל תנאי-החיים תגרועים;
- (ה) היתה הסתייגות מסוימת מצד מזכירות המחנות, דבר שהתבטא בשטח הציד — סבלו בקורסים מבלאי בעלים ומחסור בגדים ותוספת מזון. מיטבה „שורות“ נוצר רק לאחר לחץ, ונתנה מעודדי-מזון של גרשמים ועולים במחנות, וכן מתוספת מזון של ה„גיינט“;

(ו) התנועות השונות הסכימו אמנם לתת אנשים ל"הגנה", אולם שאפו לשמור את הטובים ביותר אצלן, ורק לאחר ויכוחים רבים נתנו את האנשים הדרושים.⁵⁶

מסיבות אלו ובעיקר חוסר ציוד, לא הצליחה המשלחת להכניס לאימונים את כל הגברים במחנות. היא הכינה רק סגל מדריכים מוכשר, שמסוגל היה לאמן את השאר. חשיבות הקורסים לא היתה דווקא בהכשרת חיילים מאומנים ל"הגנה", כי משימה זו אי-אפשר היה להטלים בתנאים של חוסר אפשרות להתאמן באש חיה וחוסר כלי-נשק, אולם המשתתפים הורגלו לקבל על עצמם חיי משימעת וסדר-יום, לבצע את פקודות "ההגנה", ולדווח אחרי כל "פעולה". בעיקר הכניסו הקורסים אווירה ארצישראלית בזכות החווי שלחם, שכלל שירה וריקודים ישראלים בשעות הערב, ושיחות על הגיאוגרפיה של הארץ ואירגוני-המחתרת היהודיים שבת. כמנכ"ן הכניסו עניין לחיי המעפילים.

"שורות המגינים" כנוף מאורגן וממושמע, לקחו חלק חשוב גם בהשלטת סדר בחיי המעפילים תוך תיאום עם המזכירות המשותפת, וסידע לפעולותיה בזמן שנתקלה בקשיים. הם דאגו, למשל, לכך שהמעפילים לא ינסו לברוח לאוניות-העלייה הבריטיות מהמחנות, כי זה רק גרם עיכובים בעליות, ולא הביא תועלת. עם בואן של שתי האוניות הגדולות מרומניה — "גאולה" ו"מדינה" (3 באוקטובר 1947) סייעו במיון המעפילים וחלוקתם במחנות (ובאותו זמן גם זיהו את המלווים מהפלמ"ח שביניהם, על-מנת להבריחם).⁵⁷

המשלחת הראשונה היתה גם מרכז לפעולות-חבלה חשובות שביצעה "החוליה" של הפלמ"ח בראשות יוחאי בן-נחום באוניות-הגירוש הבריטיות. באותה תקופה כבר פחדו הבריטים להשאיר את האוניות בגמל חיפה, מחשש לפגיעה בהן, ולכן הענינו אותן בקפריסין. החוליה שאפה להוכיח להם שגם שם תשיגם ידה.

בסוף מארס 1947 הגיע יוחאי בן-נחום לקפריסין עם חבר נוסף, במטרה לפוצץ את "אושן ויגור". אולם הבריטים זיהו אותו וגירשוהו מן האי. ערב גירשו הספיק להטיל את המשימה על פלמ"חאי שהיה במחנות, יוסילה דדור. הוא ביצע את הפעולה בתנאים קשים, הצליח להרוס את חדרי-הדוודים ואחר-כך נאסר. לאחר מיספר ימים ניסר את תא-הכלא במשור שהוגנב אליו, וברח.⁵⁸

ב-23.7.1947 בוצעה חבלת באוניית-הגירוש "אמפיר לייפנארד", שהעלתה עולים מקפריסין ארצה בסיוע אנשי המשלחת במחנות.

מספר יעקב גרי: "קיבלנו הודעה מהארץ לפעול ולחבל באונייה בריטית. התוכנית היתה — כאשר העולים יעלו לאונייה, להחדיר לשם חומר-נפץ, וכשתגיע לגמל חיפה והעולים ירדו, להפעיל את החומר, כך שלא יהיו נפגעים בנפש. את החומר החדרנו בתוך שופרות מישחת-גילוח, על גופן של מיספר בחורות, ועל אלונקת חולה. את החומר ריכו משה ליבסון, והוא אשר נכנס לבטן האונייה בשעה שהעולים רקדו על המיכסה של הנחסן, ובשקט הרכיב את פתיל ההשהייה. ברגע שאחרון העולים ירד בגמל חיפה נשמעה התפוצצות חזקה, והאונייה נסתה על צידה, כשחור גדול ניבעה בצידה".⁵⁹

החבלת אונגם הצליחה, אולם בגללה עיכבו הבריטים את יציאת המישלוח השני של עולים מהאוניה „בנסת ישראל“, ולכן הוחלט לא לחבל יותר באוניות בצורה כזו.

חוסר יכולתה של המישלחת להרחיב כראוי את מיסגרת האימונים בקורסים, וכן הכחשור בכסף ובשק, הביאו את המגיד יוסף טבנקין וסגנו לביקור במחנות, על-מנת לברר את הצרכים והלקחים. המגיד התליט לשלוח לקפריסין מישלחת חדשה, אשר יצאה באוקטובר 1947, במטרה להרחיב את האימונים.

מטפר יצחק קרלינסקי: „יצאנו מקיסריה בספינת דייגים, ואחרי נסיעה של יום וחצי בערך הגענו לחוף קפריסין. היינו עשרה חברים, ובינינו שתי בנות... הבאנו איתנו ציוד-מה: חמישה סטנים, חומר-נפץ ומכשיר אלחוט... שתי התברות עם הציוד עוברות בסירה, והבחורים מתפשטים וקופצים למים. עולים לחוף ומפתעים: דמויות משלנו — יוסף המגיד, וחברי הטוב מוסקה... חלק נכנס מיד למחנה, מצויד בתעודות-זהות מזויפות, ואנחנו — במינהרה שנחפרה על-ידי „שורות המגינים“ בהדרכת המישלחת הקודמת. האנשים במחנה בדרך-כלל מוכרים זה לזה, והופעת עשרה פרצופים חדשים מעוררת סקרנות: „מי אתם?“ שואלים אותנו, ואנו עונים: „קבוצת כדורגל“.¹⁰⁰

המישלחת התחלקה בין מחנות-החורף ומחנות-הקץ, כשלכל גוש-מחנות מנה מפקד, וכן מיספר רכוי קורסים. הם הרחיבו את הפעולה ושיתפו רבים מהצעירים באימונים, בעיקר פיתחו את השלב השני, כיוון שהיו להם מיספר רובים, אולם גם הם סבלו מחוסר כסף, וגם נשק מספיק לא היה להם. בשטח אירגון חיי המחנה פעלו הרבה, בתקופת המישלחת השנייה, ובעיקר מפורסמת התערבות „השורות“ להצלתה של גולדה מאירסון בפרשת עליית הנרי התינוקות, והסיוע הרציל שלהם בקליטת עולי ה„פאנים“ במחנות.¹⁰¹

לקראת בוא המישלחת השלישית, במאי 1948, הורחבה תוכנית האימונים, והוכנה מישלוח של נשק נוסף, על-מנת להפוך את המעפילים לחיילים ממש, שיוכלו להשתתף בקרבות בבוא יום השיחרור. אולם נודע לשתע שיגיעו רק שלושה שליחים, בלי נשק ובלי תקציב; לכן בוטלה ההרחבה, ומדריכי „השורות“ הסתפקו בחזרה על התרגילים הקודמים, תוך אירגון „השורות“ לפי כיתות, מחלקות ופלוגות. צרב מלחמת-הקוממיות היו בקפריסין 3,600 איש מאורגנים במיסגרת צבאית, וחלק ניכר מהם זכה להשתתף בקרבות (על-ידי מיכסות העליית השונות או על-ידי בריחת). בסך-הכול לא הצליחו מישלחות הפלמ"ח לכלול את כל הגברים במחנות באימוניהם, וגם רמת האימונים בנשק לא הייתה מספקת. מחוסר ציוד וכסף, שהיו אז בצימצום גם בארץ. יחד עם זאת הושגה בכל-זאת הפיכת המתאמנים לאנשים ממושמצים — שהפכו עם קצת אימון נוסף לחיילים טובים, והוקם אירגון חזק, שיכול היה להשליט סדר בחיי המעפילים בשעת הצורך.¹⁰²

מישלחת צה"ל

מישלחת צה"ל, שהגיעה ביולי 1948 היתה כבר מורכבת מכל המפלגות (מפלגת פועלי ארץ-ישראל, מפלגת הפרעלים המאוחדת, "הפרעל המזרחי"), בניגוד לקדמות שכללו בעיקר אנשים מ"השומר הצעיר". היא כללה ראש מישלחת, ועוד כעשרה אנשים. הם התחלקו כקודם בין מחנות-החורף ומחנות-הקקי, ולכל אחד מונה מפקד-מחנה, וכן סגל פיקודי שאורגן במיסגרת צבאית רגילה. מטת האירגון כלל עשרת אנשים: מפקד כללי, אחראי לעליית ב', מפקד שלב ג', אחראי למחסן-ציוד, אחראי לקורסים, מפקד שלב מיוחד, אחראי לתרבות, מפקד פלוגות, אחראי למחסן-כלכלה, ומזכיר המטה. הוא הורכב בחלקו גם ממעפילים. האירגון כלל גם מחלקות וכיתות — כהכנה להשתתפות במלחמה בשעת אפשרות וצורך. התקיימו גם ועדות שונות, כמו ועדת מיטבח, ספורט, תרבות, מחסן-ציוד ועדת גיוס, אשר כללה נציגי התנועות השונות, שהכניסו את חברי תנועתם לאימונים והשביעו אותם.¹⁰⁰

מישלחת צה"ל באה עם נשק מספיק, והגבירה מאוד את האימונים — עד חמש מאות איש אוסנו מדי יום "בשטח". הסיבה להצלחת זו היא שהגיעו להסכם עם המזכירות המשותפת. זו העסיקה כ-1,200 איש בסכום של 1,000 ליש"ט לחודש בסך-הכול, בתור עובדי שירותים — מיטרת פנימית, נקיון וכו'. הם הוחלטו כל חודשיים, כדי לתת לאחרים להתפרנס. המישלחת דרשה לפחות 10% מהעובדים, כל פעם, למשך שבועיים לאימונים. ועדה מיוחדת קבעה כמה ניתן לשחרר; לפי קביעתה אספו מכל השירותים 200 איש, שקיבלו שכר מהמזכירות בומן אימוניהם, והוחלטו מדי פעם. מיתר המוסדות קיבלו עוד 150 איש, לאימונים של אתרי-הצהריים. פעילות זו היתה בנוסף לקורסים השבועיים, עוד מתקופת הפלמ"ח, שהמשיכו להתנהל. אחת הבעיות היתה לאמן את אנשי אצ"ל, שטענו שאינם שייכים לצה"ל. נציגיהם הוזמנו לשיחה עם המפקדה והובחר להם שצה"ל כולל את כל המפלגות, ואין השתמשות ממנה.

בעיה אחרת היתה תנאי האימונים. עד אז היה מקובל שהמדריך מקבל המיטה שילינגים לחודש ומיספר סיגריות. לכן נוצר פער בין המדריכים לחניכים שלא קיבלו תנאים כאלה. המישלחת הרדיעה למטכ"ל שנחוצה לידה אחת לחודש לאימונו של כל חייל, ואוסנם ניתן לה תקציב של 2,500 לא"י לחודש. בסכום זה נתנו לכל מתאמן סרבליים, געליים ואף כובעי-פארט כדי שהאנשים יבואו לאימון ולא יחששו לבלאי בגדיהם וציודם.¹⁰¹

הקורסים כללו באותה תקופה שלושה שלבים; גוסף גם שלב ג', בו נערכו אימונים מהקדמים בנשק, שהוגבג במיוחדות מבעד לשער, וכן דרך המינהרות. תוכנית האימונים בתקופה זו כללה: קשר ואיתות, הכרת נשק — אקדח, רובה זעיר, "סוויט" ורובה אנגלי, אימוןי שדה — אימון הפרט ואימון כיתתי, ואימון גופני, שכלל בעיקר אתלטיקה קלה. התקיים גם קורס לבריחה, אשר הכשיר אנשים לכך.

הכרת הנשק נעשתה בצריפים ריקים (שנשארו אחרי העליות הגדולות), בהם פירקו את הרובים, וערכו אפילו מיטוחים ברובה זעיר (0.22) כאשר אחרים עומדים בחוץ ודופקים על חביות בכדי לעשות רעש. יותר מאוחר נעשו כל האימונים במחנה-אותלים מיוחד ובצורה מרוכזת. הקורסים ארכו שישה שבועות.¹⁹⁶ המצטיינים בין בוגרי השלבים השונים עברו קורס מ"ס-כ"פים, והדריכו ב"שורות".

הסיבות להצלחת מישלחת צה"ל הן:

- (1) באותה תקופה נשארו במחנות רק הצעירים, ולכן הסכימו כולם להתאמן;
- (2) המישלחת באה בשם המדינה העברית הקיימת, ולכן היתה לה יותר סמכות במחנות (בעיקר כלפי התנועות);
- (3) עם מישלחת זו הובא ציוד מספיק לאימון, וכן ניתנו משכורות למתאמנים;
- (4) שיטת הגיוס, שבה ניצלו את הרוטאציה של עובדי מוכירות המחנות, כדי להקיף את כל המעפילים.

לכן הפכה המישלחת לגורם חשוב בתקופה האחרונה לקיום מחנות-קפריסין: לא רק בהכשרת היילים לצבא הגנה לישראל (שזגזגו אליו בחלקם על-ידי בריחה) אלא גם מבחינת הרבותיות. במסגרת הפלוגות התקיימו חוגים לעברית, הרצאות מיקצועיות וכלליות, קונצרטים ומועדונים.¹⁹⁷ בתקופה זו גם יצא לאור ביטאון „ההגנה" במחנות, שנקרא „שורות" והיה זה את הביטאון העיקרי. הוא כלל חדשות מהחוץ ומהחזית, וכן פקודות-יום של מפקדת „ההגנה". המוכירות המשותפת חסכה אז במלוא יכולתה ב„אידגון", ובין החלטות מועצת קראולוס, בנובמבר 1948, נמצאת הפסקה: „המועצה מחייבת את כל המעפילים המוכשרים לבוא לשורות. בדרישת השורות בדבר תוספת סיגוריות והלבשה בשביל המדריכים תפעל המוכירות החדשה. המועצה דורשת עבודה משותפת בין השורות והמוכירות".¹⁹⁸ מכאן שבתקופה האחרונה התפתחה הרמוניה בין שני המוסדות, יותר מאשר בזמן מישלחת הפלמ"ח הראשונה.

בריחה מהמחנות

בריחה מן המחנות

כבר מתחילת קיום המחנות החלו מעפילים לברוח מהם בדרכים שונות, כי מטרתם היתה להגיע לארץ-ישראל ולא הסתפקו במיכסות החורשית שניתנו. הבריחות לא היו מאורגנות, אלא של בודדים, אשר ברחו על-ידי זיוף תעודות או בריחה מתחת לגדר — לשם עלייה על ספינות זרות. כך ברחו ב-27.8.1946 שלושה מעפילים בזמן רחצה בים.¹⁹⁹ ממדי הבריחה היו קטנים, והבריטים תפסו את רוב הנמלטים.²⁰⁰

פרשה מיוחדת מתקופה זו מהווה הוצאת מלחי האוניות — אנשי הפלמ"ח, מקפריסין. הם הרגישו חובה לברות, כדי לאפשר את המשך ההעפלה בעזרתם, וצריך לא היו מיכסות עליה, שבעזרתן אפשר להגיע ארצה.

מספר שמואל ינאי:

„היציאה מהמחנה ואירגון הבריחה הוטלו עלי. נבחרתי משום שדיברתי יוונית והיה לי כבר ניסיון בעבודה עם יוונים. אותה תקופה התגוררו בקפריסין שלוש משפחות ארצישראליות: גב' פריסין, אלמנה, עם בתה רות; משפחת גב' ברדי; וכן משפחת לקס. שלוש משפחות אלו, ואיתם ד"ר שיבא, סייעו בידי במשימה שהוטלה עלי. מדי יום ביומו יצאו הילדים להתרחץ בים תחת מישמר. מיספר ימים יצאתי איתם כמדריך... שחיתי במים כ-7 שעות, והילדים חזרו עם המישמר למהנה. כשתחל לעזשק יצאתי, לבשתי את חליפתי, הלכתי קצת ברגל, ואז הייתי חופשי...“

...את פעולותינו הראשונות ביצענו בלארנאקה. נמל זה הוא פתוח, יש בו סירות הקשורות לחוף, מתחנת מישטרה. יצרנו קשר עם מבריחים מלבנון. הברתנו בתחילה את אנשינו לבית-החולים אשר באי (חלק מהם הוברחו מתחת לגדר), ומבית-החולים — לחוף. האנשים היו מתבאים בחצר המישטרה, ואילו אני הייתי חותר בסירה לחוף שליד החצר ולוקח את האנשים. באחת מפעולות אלו הגיעה ספינה פרטית מהארץ, מצוידת במכשיר-קשר והעמיסה את אנשינו על סיפונה, כשמטרת פניה — יוון. אני הפלגתי בהברחה השלישית.¹¹⁰ פעולה חשובה אחרת הייתה הוצאת הימאים הזרים, ש„נתקעו“ במחנות, ונעשתה בתחילת 1947. למיבצע זה נועדה הספינה „דלין“ שניפחה 24 טון — ספינת-דייג טיפוסית, קטנה וציבה. הספינה יצאה מאיטליה, בפיקודו של דוד בן-חורין, ובדרך נתקלה ברוח ערה, שתכריחה אותה לחפש מחסה ביוון. גיסו להשיג תעודות בארץ זו, שיהפכוה לספינת-דייג חוקית, אך לא הצליחו בכך. רק ברחוץ קיבלה הספינה רישיון-דייג לשנת אחת באיי יוון. לקפריסין נכנסה הספינה כמצילת של ספינה לבנונית בסערה וקיבלה רישיון-דייג במימי האי.¹¹¹ באותו זמן אורגנה הוצאת המלחים מחוץ לגדרות המחנה, עליה היה אחראי שמואל ינאי, כפי שאמר בעדותו:

„ותכניתנו היתה לשכור שני אוטובוסים של תיירים, שישימשו כמלון במשך כל זמן הגסיעה. בביצוע התוכנית נעזרתי בנתג היווני קוסטה. באנו בערב לנבול המחנה, העמסנו את האנשים, שהצליחו להתחמק בדרכים רבות. נסענו לכיוון נקודת-הנחיתה (שהיתה בחוף הצפון-מערבי של האי). השוטרים והאורחים שנחקלו בהם בדרכנו גילו כלפינו יחס טוב מפני שהשכנו לתיירים. הספינה הייתה לנו בחוף המזרחי, העמיסה את האנשים והעבירה אותם לאיטליה.“¹¹²

המישלחות השונות של הפלמ"ח ראו כאחת ממטרותיהן לאפשר העפלה מהמחנות, כדי לתת לגולים את ההרגשה שאינם תלויים בחסד הבריטים, וכן כדי להוסיף חיילים לשורות הפלמ"ח בארץ. בתקופת המישלחת הראשונה התגברה הבריחה בעיקר בקיץ 1947, כשאוניות שכורות של הסוכנות היהודית החלו להביא

את העולים ארצה, במקום אוניות-הגירוש הבריטיות. המעפילים יצאו מהמחנות בדרכים שונות (על-ידי מינהרה, וכפריצות גדר), ועלו על האוניה היהודית ברגע שעמדה להפליג, או שהשיגו תעודות מזויפות של מלחים, ובצורתן הגיעו לגמל ועלו עליה.¹¹⁰

בתקופת המישלחת הראשונה נחפרו בסך-הכול חמש מינהרות: אחת היתה במחנות-החורף, שם היו הנאים טופוגרפיים טובים לבריחה, כי מעבר לפתח היה ואדי עמוק, בו אפשר היה ללכת בזקירות; השנייה היתה במחנות-הקיץ ומטדיה 50–70 ס"מ בגובה וברוחב. כן היו מינהרות במחנה 55 במחנה 70. את העפר הכניסו בזמן החפירה לתוך אהלים גדולים, ששימשו כהסוואה. שלוש מתוך המינהרות נתגלו על-ידי הבריטים; והשתיים האחרות שימשו בעיקר לכניסה ויציאה של שליחי הפלמ"ח עצמם.¹¹¹ יש לציין שתושבי קפריסין שיתפו-פעולה, ואפילו רוצים שעברו שם וראו את הפתח, לא מסרו על כך לבריטים.

המישלחת השנייה (אוקטובר 1947) חדרה דרך אחת המינהרות,¹¹² ואחר-כך גם שיפיה אותה; אנשיה שלחו כמה צעירים לפרק מיגדלי-מים שעמדו ללא שימוש. העצים הרעברו בלילה למינהרה, ובמשך לילות אחדים הקימו סמוכות לכל אורך החפירה. לאחר זאת הכניסו לתוכה טלפון, העבירו אליה הוטי-חשמל והאירוח, וכן העמידו את פיתחה והיסוואה היטב.¹¹³ אולם ללא הרעיל — כי הבריטים גילו אותה אחר-כך על-ידי חייל שנפל לפתח, והרסוה. גם בתקופה זו לא התקיימה כמעט בריחה מאורגנת, אלא במקרים מיוחדים, בעזרת סירות.

קשר הסירות עם הארץ

כפי שראינו, השתמשה ההגנה בסירות מיוחדות כדי להוציא מהאי את מלוחי האוניות ואת המלחים הורים, כמ"כ הוציאה מהאי, בעזרת סירה, את הפלמ"ח/ניק יוסף דרור, שפוצץ את „אושן ויגור" (4.3.1947) וברח מכלאו. בסירה הובאה גם הוליית-החבלה של הפלמ"ח, למטרות חבלה באוניות-גירוש, וכן הוחזרו מיספר שליחי „הגנה" ארצה. פעם ניסו להעלות לארץ בדרך זו כמה מעפילים, אולם נכשלו במקרה, בגלל ספינות-המישטר בתוף.¹¹⁴

מישלחת צה"ל שהגיעה ביולי 1948, התלה בפעולת-בריחה מסודרת בקנה-מידה גדול, שמטרתה להביא חיילים לצה"ל, לסיוע במלחמת-השיחורור. עלייה כבר לא התקיימה אז — אלא לאנשים שלא-בגולי-הניוס. ולכן שימשה הבריחה גם עידוד ותקיפה יחידה לצעירים. העפלה זו נעשתה בספינת-הדייג „המיוחדת". היתה זו ספינת-דייג בת 60 טון, שהשתייכה מקודם — בשם „כריש" לדייגי מיכמורת.¹¹⁵ עובדה זו הקלה על המלאכה,¹¹⁶ כי היא לא נבדלה משאר ספינות-הדייג שפקדו את קפריסין, והיתה פטורה גם, כמותן, מביקורת בגמל חיפה. צוות הספינה כלל מפקד, שישה ימאים ואלחוטאי אחד. הנשק בה היה מועט: 2 מקלעים, 3 רובים, כמה עשרות רימונים, ולא תח בה כל אמצעי-חבלה.¹¹⁷

את המחאימים לעלייה ב' — המתנדבים מבין טובי החניכים והמדריכים, שהיו נהוצים ביותר במלחמת-השיחורור בארץ¹¹⁸ ריכזו במחנה אחד, בקבוצה

של 100–150 איש, שם עברו קודם מיוחד. הם עברו אימוני התמצאות בלילה, טופוגרפיה, והכרת השטח שמסביב למחנה.¹²² היתה חוליה מיוחדת שלמדה פריצת גדר. אימוניה נעשו באוהל גדול מאוד, שם הוקם קטע גדר, אותו התאמנו לפתוח במיספרים ולסגור תוך שניות.¹²³ הוקמה גם יחידת תצפית, שפעלה בלילה: עקבה אחר הנעשה בצריפי השמירה, מנתה את החיילים הנכנסים ויציאים לתוכם, ורשמה את מועד חילופי המישמרות ויציאת מארבים בריטיים.¹²⁴

שני מקשרים ישבו כל הזמן מחוץ למחנות, והחזיקו מכשירי אלווה. משנודע להם שעומדים לשלוח ספינה מהארץ, מסרו לממונה במחנות על בואה ואת מיספר האנשים שתוכל לקחת. מהמחנות מסרו על מיספר העולים (25–30) ומקום צפייתם. לאחר שמונה עשרה שעות הגיעה הספינה למקום, והשליכה עוגן במים הרדודים.¹²⁵

עד אז נעשתה כבר היציאה מן המחנה. „פורצי הגדרות” התקרבו לגדר המחנה, ובזמן שהוקיפים הבריטים התרחקו (הם הלכו כ-50 מטר ממגדל-שמירה אחד למישנהו) פתחו סחר את הגדר. הקבוצה יצאה, והם חזרו למחנות. כשהוקיף התרחק שוב התקדמו, והלכו עד למקום המיפגש, משם הסיעום נהגים קפריסאים לנקודת-הבריחה על החוף.¹²⁶ הספינה המחכה הורידה סירת-גומי למים, אליה נכנסו עשרה אנשים. לחוף נמשכת הסירה על ידי הגלים, וחורה — על ידי כבל. בעזרתה הגיעו האנשים לספינה, העלו עליה את הסירה, ויצאו לדרך. בים שטה הספינה באורות מלאים, ורק בבואה לחוף כיבתה אותם.¹²⁷ בחיפה היו מורידים את הבורחים לסירות, ואם היה הכרח — לסירת-הנוסעים של חברת „עוגן”, שהעבירה אותם לנמל כפועלים השכים מעבודתם.¹²⁸

לפעמים גם קרו תקלות והיו בעיות:

(1) הספינה לא הגיעה במועד, והבורחים הוכרחו להתחבא מיספר ימים בחורשות ליד החוף;

(2) היה קושי להשיג מיספרים לצורכי אימון הפורצים ופריצת הגדר;¹²⁹

(3) הבריטים עברו כל יומיים לחפש פרצות בגדר, ולכן עלו לפעמים על עיקבות הבורחים. לכן מונתה „חוליית הפורצים”, שסגרה תמיד את הפריצה אחרי היציאה.¹³⁰

אחרי שש הפלגות בספינה „כריש” החליטו לעבור לספינה יותר גדולה — „ברקיס”, בת 200 טון, שנועד להסיע פיאריבעה מעפילים. אולם מסעה נכשל: בדרך התחוללה סערה,¹³¹ שהסיטה אותם לכיוון ההפוך. מחוסר מכשירי ניווט לא יכלה לקבוע בלילה היכן היא נמצאת, ורק בבוקר נוכחו אנשיה לדעת שהם נמצאים מול נמל טריפולי שבלבנון. הם הודיעו על כך באלחוט ל„מעוז” — הספינה שיצאה להצילם, וזו הצליחה לגרור את „ברקיס” לחיפה. אחרי תרפתקה זו חזרו לשוט ב„כריש” ועשו בה עוד שבע הפלגות.¹³² בסך-הכול הפליגה „המיוחדת” שלוש עשרה פעמים, והביאה 407 חיילים לצה”ל.¹³³ כן סיפקה לעיתים נשק אימונים ל„שורות המגינים” במקום.

שיטות בריחה נוספות באותה תקופה היו:

(1) שחייה אל הספינת היהודית שהעלתה עולים, וכן אל ספינות-סוחר ישראליות. אולם עליהן היו שוטרים בריטיים, שתפסו בורחים, כמו ב-26.10.1948, עת נתפסו שלושה אנשים;¹³⁴

(2) התחפשות לוקנים ועלייה בתוך מיכסתם;

(3) ניסיונות פרטיים ליציאה בתוך ארגוני-מיטען שבהם ארזו מעפילים את עצמם. תאנגלים גילו זאת ב-27.10.1948 על-ידי בחור שהתחיל לצרות בהיותו בתוך ארגו, ותפסו שלושה אנשים.¹³⁵

בתקופה זו נתפרו שוב מיספר מינהרות. ב-6.8.1948 גילו הבריטים מינהרה במחנה 55, ותפסו בתוכה שנים-עשר מעפילים.¹³⁶ לקראת סוף התקופה נחפרו מינהרות חדשות אולם לא הספיקו להשתמש בהן.

קביעת הבורחים נעשתה על-ידי מיפקדת „השורות“ בהתאם לכללים קבועים. כללים אלה נוסחו ב„חקנון עלייה ב' של שורות המגינים במחנות-החורף“ מיום 13.12.1948. בהתאם לחקנון יש זכות-עלייה רק לחברי „השורות“ שעברו את כל שלבי הקורסים. המפתח נקבע בהתאם לזכות האזרחית כמו העלייה הליגאלית הזכנה. ניתנה עדיפות לגשואים שנשתייכו בארץ, לשאריות קיבוצים שגרעיניהם בארץ, לעובדי עלייה ב' ולמדריכי „הגנה“ אשר היו צריכים לקבל שיחרור מיוחד מתפקידם. רשימות המועמדים הוגשו על-ידי התנועות, ובלתי-מפלגתיים יכלו גם הם לעלות על-ידי רישום של מפקדי-תקורסים שלהם, או מוכיר המטה. המטה עקב אחר נאמנות האנשים שעמדו לצאת, ומסר פרטים עליהם בבואם ארצה, כדי שיחגיגו לצבא כמו שנדרשו. אנשי מחנות אחרים שהגיעו ל„מחנות החורף“ היו 20% מכלל היוצאים. במקרה שמועמדים לעלייה לא באו לקורס המיוחד שלהם, הוצאו אוטומטית מן הרשימה. נשמרה כמוכן סודיות מרובה בעניין זה, ומעפילים שלא היו קשורים לכך — לא ידעו על הבריחה עד לפינוי המחנות.¹³⁷

הבריטים גילו הרבה מעפילים שברחו באמצעים שונים. הסיבה לכך היתה שמאז הקמת המדינה הועברו למחנות-קפריסין חיילים ששירתו בתקופת המאגדאט בארץ, והתמחו בגילוי בריחות. לכן תפסו את הבורחים כאזרחים, בארצות וחתת הגדרות. שומרים אלה היו אכזריים; הם ירו על המעפילים שהתקרבו לגדר, וכך רצחו ב-1.8.1948 את שלמה חיימסון בשעת ניסיון בריחה מתחת לגדר.¹³⁸ היחס לבורחים שנחשפו היה רע. בדרך-כלל אסרו אותם בבית-כלא, או שהכניסו אותם למחנה 55, שהפך באותו זמן למתנת-תסגור-רעונשין.¹³⁹ הם השאירו מעפילים ערומים במשך לילה שלם (11.10.1948)¹⁴⁰ ו„סחבו“ מהם חפצי-ערך (23.10.1948). המעפילים נחו על מקרים אלה, ובמיעצת הקהילה ב-8.11.1948 הגיש מנהל ה„ג'וינט“ מר לאוב, מתארת על היחס האכזרי לבורחים. אכן הוגשה עצומה לפארלאמנט הבריטי, אולם מיניסטר המלחמה עמנואל שינוול (יהודי), הכחיש את האשמות על התזרת בורחים ערומים.

לפי המידע הבריטי ברחו בסך-הכול 161 איש ומהם נתפסו 150, במשך תקופת

קיום המחנות.¹¹² כמובן שמיספר זה של בורחים אינו נכון, כי בסך-הכול ברחו 1089 איש.¹¹³ שהגיעו כמעט כולם לשורות „ההגנה” וצה״ל בארץ, עובדה שהיתה מכה חשובה לבריטים שהחזיקו את המחנות, ואשר היקפה נתגלה להם רק לאחר זמן רב.¹¹⁴

יחסים עם הבריטים

יחסם של הבריטים לאוכלוסיה לא היה רע במיוחד, אולם תלוי היה במידה מסוימת בתקופות השונות לקיום המחנות. בדרך-כלל לא הוכתב על-ידי מדיניות מנבוא, אלא נקבע על-ידי החיילים-השומרים עצמם ומפקדיהם.

מדיניותם הכללית של הבריטים היתה לתישאר מחוץ לגדרות המחנות ולא להתערב בנעשה בהם. בשטח תנאי-החיים סיפקו את המינימום ההכרחי, ופעולתם החשובה בעניין זה היתה דווקא ההכרה ב„ג'וינט”, כמוסד הדואג למחנות, ומתן חופש-פעולה מלא לאירגון זה בקפריסין. הבריטים באו במגע קבוע עם מרעצת המחנות: המייג'ורים — עם מזכירות כל מחנה, והקולונלים — עם המזכירות המשותפת. המזכירות הביאו בפני השלטונות את תביעות המעפילים, בעיקר בשטחי הקשרים בין המוסדות השונים, הליכה לים, הקמת מיקואות, ובעיקר עלייה. בדרך-כלל קיבלו המפקדים הבריטים את התביעות, כדי למנוע מהומות, שהיו עלולות להקשות עליהם את אחזקת המחנות. הבריטים באו גם הם בדרישות — בעיקר בשטח תציד, כי המעפילים השמידו אהלים, פחיא-אשפה ומיטות, כדי ליצור מהם חפצים שונים. הבריטים סירבו לתת ציוד מעבר למיספר המעפילים הידוע להם, ולכן סבלו מכך המעפילים החדשים שנוספו, שלא קיבלו מספיק בגדים וריחוס.¹¹⁵ גם ה„ג'וינט” ייצג את המעפילים, בעניינים בהם לא הצליחה המזכירות להשיג את תביעותיה, ונציג הסוכנות היהודית בא במגע עם הבריטים בעיקר בענייני עלייה.

לגבי היחסים של החיילים הבריטיים, כפרטים, אל המעפילים, יש להבחין בין שני סוגי חיילים: השומרים על המחנות, שדאגו גם לאספקה, היו אנשי-צבא רגילים, והתייחסו למגורשים בהבנה, ולעיתים גם באהדה.¹¹⁶ לעומת זה, אנשי הבולשת שישבו בשערי המחנה, התנהגו בגסות, והערימו לעיתים רכוש, שלא בצדק, במהלך חיפשיהם.

בשני נושאים היו סיכסוכים רציניים בין המעפילים לבין המפקדים הבריטיים:

(א) נושא העלייה, שהיתה לו חשיבות עליונה בעיני המגורשים, כי היווה את מטרותם ותיקונתם היחידה. לפעמים קיצצו הבריטים. מסיבות שונות, במיכסה הקבועה של העולים, ואז התעוררו מיד מהומות במחנות. הצבא הבריטי נכנע בדרך-כלל לתביעות, לעיתים אחרי מהומות רציניות. גם עניין היחס לבורחים, בעיקר בתקופה האחרונה, היווה מקור חשוב להתמרמרות המעפילים, וגרם להם לשביתות-רעב ומהומות, שהיו נישקם העיקרי בתנאים הנתונים;

(ב) עניין הקשר בין המחנות. לכתחילה הקימו הבריטים מחנות קטנים למדי, המופרדים על-ידי גדרות-תיל, אולם במשך הזמן נפרצו הגדרות ונוצרו גושי-מגורים גדולים („מחנות-חורף“ ו„מחנות-קיץ“). אולם נשאר כמה מחנות בודדים שהיו בעיה, כגון מחנה 55 ב„מחנות-הקיץ“, מחנה 65 ב„מחנות-החורף“ (בתקופה הראשונה) ועם הגיע ה„פאנים“ — מחנות 69 ו-70, שתי מופרדים משאר „מחנות-החורף“. הבריטים היו מעוניינים כנראה בהפרדה מסוימת כדי למנוע הפגנות ומרידות מאורגנות, אולם נאלצו לוותר עליה ולקיים בכל המקרים אמצעי-גישה בין המחנות.

עמידתם העקשנית של המעפילים בשני נושאים אלה היתה אחד הגורמים לכך שהבריטים לא הצליחו לדכאם ולהפריד ביניהם, והפכה את המחנות לחזית חשובה במאבק עם השלטונות. ההפגנות והמהומות הרבות היו בחלקן ספונטאניות, ובחלקן אורגנו על-ידי מזכירות המחנות או „שורות המגינים“. העבא הסתמש לשם זיכיון ביריות באוויר ובנאז מרטיע, ולפעמים אף נהרגו ונפצעו יהודים במקרים כאלה.

הסיכסוך הראשון עם הבריטים אירע כבר באוגוסט 1946:

„למחרת בואה של האוניה, כ"ג יורדי הסירה הגיעה משלחת העיתונאים הראשונה לקפריסין. שלטונות הצבא מוכנים היו להפגיש אותם עם באי-כוח המעפילים, אך רצו למנוע את הכניסה שלהם למחנות עצמם. התארגנה הפגנה. המעפילים תקפו את השוטרים, פרקו את נישקם, פרצו את השער וחבניסו את העיתונאים פניהם.“¹⁴ העיתונאים ראו את הנאי-החיים הירודים ששררו באותה תקופה במחנות, וזאת רצו הבריטים למנוע מלכתחילה.

במאוס 1947 היתה החנגשות רצינית ליד שער מחנה 55, המחנה המבודד בקראולוס. מספר משה וייסזר, מהאוניה „מולדת“:

„ביום השלישי לשהותנו במקום, קיבלנו הוראות מההגנה לארגן הפגנה ליד שער המחנה, בדרישה לפתוח מעבר וקשר ליתר המחנות בקראולוס. כמעט כל המעפילים התרכזו לפני השער, כשדגלים וכרזות בידיהם. השערים היו נעולים, ומאחריהם עמדו חיילים בריטים מזוינים. מצידנו היו כמה בחורים שהשתמשו ברמקול-משפך, והשמיעו דרישות על איחוד עם שאר המעפילים... כאשר גברו הצעקות, פילחו כמה יריות-רובה את האוויר, ו-4 בחורים מבינינו נפלו מתבוססים בדמם. אחד ניפטר כעבור שעה קלה. רוב המפגינים נסוגו מהשער, בחפזם מחסה, והיתר החלו לטפל בפצועים. על-יד מחסן המחנה חנתה משאית צבאית, שהביאה לפני-כן כמה מיצרכים למחסן, היא הרעלה באש על-ידי ההמון הסוער, וכן הועלו באש מיכנים, אוהלים ועמודים של גדרות-תיל שהפרידו בין המחנות. הופיעו וחל"מים של הצבא וירו באוויר. אז התפורנו כולנו לחפש מחסה, במצב זה עברנו יום ולילה.“¹⁵

הסיכסוך נסתיים בזכות מישלחת רצון-טוב שהופיעה למחרת, מורכבת מאנשי „גיונט“, גציני „מחנה-הקיץ“, וקציני צבא בריטיים. האחרונים באו לעשות

„סולחת“, והמכימו לאפשר ביקורים הרדיים. אחרי מיספר שבועות הועברה כל אוכלוסיית מחנה 55 למחנות 64 ו-62, בהם התפנו מקומות.

באותו חודש דרשו מזכירות המחנות 64 ו-65 לקשר בין שני המחנות, שהיו מופרדים על-ידי כביש. לאחר סירוב בריטי ערכו המעפילים הפגנה, שנסתיימה ביריות, ליד שער מחנה 65. לבסוף קיבל הקולונל הבריטי את הדרישות, והקים גשר בין המחנות.

ביום ו', 18 באפריל 1947, הכריזה המזכירות המשותפת ב„מחנות-הקיץ“ על שביתת-הרעב כללית, ושביתת-ישיבת של חברי המזכירות המשותפת באותו הליק המפקדה הבריטית. צעד זה בא כתגובה להודעה על קיצוץ מיכסת-העלייה של אפריל, והעמדתה על הצי מחמקובל, כעיקבות חדירת 375 מעפילי האוניה „שבתאי לוינסקי“ לארץ.¹¹¹

העצורים במחנה 55 פתחו בצעדת-סחאה לעבר שער המחנה. הם הוזהרו שלא להתקרב, ומשלא נשמעו, פתחו עליהם השוטרים באש. כאן נתקף ההמון בועם, וההל לידות אכנים על השוטרים הבריטים, שירו כתגובה ישר לתוך ההמון (1). מעפיל בשם משה לרר נהרג, ושיטה אחרים נפצעו, מהם שלושה קשה. כל הפצועים היו צעירים, בני 17–18, רובם מעפילי האוניה „מולדת“ שאנשיה הובאו בזמנו למחנה זה. מאחר יותר הציתו העצורים סכונות צבאיות משורינות בעזרת בקבוקי נפט ורק לאחר-מכן גבלמו על-ידי כוחות צבא בריטיים מתוגברים. גם במחנה 63 נערכו הפגנות ליד השער, והקצין הממונה פצע בירה את אחת המפגינות. כאן הצית ההמון את בנייני המפקדה, והוכנע רק בעזרת פצצות גאז מדמיע.¹¹²

לאחר יום-דמים זה הכריזו יחד המזכירות המשותפת של קראולוס וכסילוטסימבו¹¹³ על שביתת-הרעב בכל המחנות, בתביעה להחזיר את המיכסה, ולהעניש את הוויילים שפתחו באש במחנה 55 ללא התראה על כך.¹¹⁴ השביתה נמשכה 100 שעות תמימות, כלומר מעל ל-4 יממות. למעשה התקיימה השביתה בעיקר בקראולוס, ואילו ב„מחנות-החורף“ הוגבלה, כיוון ששני גופים לא הצטרפו: כפר-חננער, שילדיו היו צעירים מדי; ובאי „תאודור הרצל“, שעדיין היו עייפים ממסעם ומאבקם, שהסתיימו פחות משבוע לפני-כן.¹¹⁵ גם שאר אנשי המחנה אומנם לא ביטלו, ולא נתנו למזכירות-האספקה להיכנס, אולם אכלו מן המזון שהובא ביום ה' שלפני-כן לחצי שבוע מראש.¹¹⁶ הסיבה להבדל בין שני המחנות בקיום שביתת-הרעב ברורה: בקראולוס ישבו אנשי האוניה המקושחת — „לאטרוד“, במחנה 63, שלהמו ישירות לטובתם. ואילו בכסילוטסימבו ישבו ה„חדשים“ שתור עלייתם היה עוד רחוק מאוד, מה עוד שהמחנה היה חדש ולא מאורגן עדיין. המאורע העיקרי בארבעת ימי שביתת-הרעב היה הלחייתו של משה לרר, שנערכה בקראולוס, ובמהלכה נשאו ראשי העצורים הספדים, בהם ציינו שמותו לא יוסיף כבוד לשמה של בריטניה.¹¹⁷ לאחר-מכן הובא הערוג לבית-הקברות היהודי ליד גיקוסיה, בהשתתפות שבעים-וחמישה מאנשי המחנות. שביתת-הרעב, שהקיפה כ-13,500 נפש, עשתה רושם רב בעיתונות, אפילו

זו של בריטניה עצמה.¹⁴⁶ מוסדות היישוב עשו כמיטב יכולתם כדי לשכנע את המעפילים להפסיק.¹⁴⁷ ב-21.4.1947 יצא לקפריסין חבר הנחלת הסוכנות משה קולודני (קול),¹⁴⁸ על-מנת לבשר לשותפים שהסוכנות היהודית קיבלה על עצמה לנהל משא-ומתן עם השלטונות הבריטיים על הגדלת מיכסת-העלייה. הוועד הלאומי מצידו פירסם קריאה למעפילים להפסיק את צומם, תוך הדגשה ש„היישוב היהודי כולו מלוכד איתכם במערכת ובתיקווה... ובעמדתנו המלוכדת נשיג את תעליה“. גם הרבנים הראשיים לארץ-ישראל שלחו באותו יום מיברק לעצורים, הקורא להפסקת השביתה.

ואכן אמצעים אלה נשאו פרי: ביום ג' בצחריים הודיע „הוועד המרכזי“ על החלטתו להפסיק את שביתת-הרעב, לאחר שיחת עם קולודני ולאוב,¹⁴⁹ — החלטת שבוצעה מיד בקראולוס, ומיספר שעות מאוחר יותר ב„מחנות-החורף“.¹⁵⁰ למעשה לא השיגו המעפילים את דרישתם העיקרית: הבריטים דחו את התביעה להגדלת העלייה. בנוגע להתנתנות החיילים הבריטיים השיגו המעפילים את מינויה של ועדת-חקירה לבדיקת התנהגות זו. אולם מסקנות של ועדת-חקירה זו לא פורסמו לבסוף. התישג העיקרי של שביתת-הרעב היה בכך שהיפנתה את דעת-הקהל העולמית לעניין המחנות בקפריסין, ומנעה מהשלטונות הבריטיים לבטל בעתיד מיכסות-עלייה מחשש להסתבכות רומה.

במאי 1947 היתה במחנות תקופת משבר ביחסים עם המייג'ורים, כפי שהודיעה המזכירות המשותפת ב„מחנות-החורף“: בזמן האחרון הלכה והורעה במידה רבה עמדת השלטונות הצבאיים, והוועד שוב אינו רואה מצידם רצון לשיתוף-פעולה ולתת עזרה כדי להקל את מצבם של העולים, הנאלצים אחרי יסורים ללא תקדים, להמשיך ולהיות בתנאים גרועים בהרבה מן הרצויים... בגלל הריסת אוהלים לצורכי לבוש נאסרו ביקורים ממחנה למחנה, על הגפת דגלים נענשו בהפסקת אספקת הסיגריות.¹⁵¹

ב-7.7.1947 נערכה שביתת-רעב ליום אחד בגלל אי-הסכמת ועדת-החקירה של האומות המאוחדות לבקר במחנות, ולראות את מצבם — ביקור שהמעפילים ראו בו הזדמנות אפשרית להצגת התביעה לפינויים.

בתקופה שלאחר-מכן היו יחסים תקינים עם השלטונות שאיפשרו מצידם מיכסות-עלייה מיוחדות וגדולות, ולא היקשו במיוחד על חיי המעפילים.

הפגנות נערכו שוב רק באוגוסט 1947, בתביעה להמשך העלייה, שנפסקה בעיקבות הפיצוץ ב„אמפייר לייפגארד“.¹⁵²

עם הקמת המדינה הורעו היחסים; הרבאו למחנות חיילים בריטיים ששירתו קודם בימי המאנדאט בארץ-ישראל, אשר רבים מהם היו מומחים לגילוי בריחות. הם התייחסו באכזריות למעפילים, אחרי ניסיונם המר עם יהדות הארץ. המעפילים שנשארו בתקופה זו היו גילאי-גיוס אשר לא היתה להם כל תיקווה להגיע ארצה, ומסיבה זו גילו התנגדות לצבא הבריטי, שהחבטאה בבריחות ובאי-ציות לדרישותיו. ב-7.6.1948 הוכרו על שביתת-רעב, כמחאה על כליאתם המחדשת של המעפילים גם אחרי קום המדינה, באין לכך יסוד חוקי. נשלחו גם מיברקים

למועצת הביטחון של האו"ם, בהם מדו על המעצר, בתזכיר שהוגש לאבא אבן (נציגת של ישראל ליד האו"ם), נאמר: "ביום 15 במאי הודיעו השלטונות הבריטיים שאנו חופשיים לנסוע לארץ-ישראל. כשהחל המשא-והמתן בדבר שביתת-הנשק בארץ ונתעוררה תיקוה שנוכל לנסוע בשלום למולדתנו, מיהרו הבריטים לבטל את זכותו של כל איש מגיל 17-46 לצאת מן המחנות... אנו לא נסבול עוד העלולים כאלה! אנו לא נשתף פעולה יותר בביצוע תוכנית זדונית זו... יש בדעתנו לעשות כל שבכווחו של אדם השואף לחירות לעשות כדי להשיג את החירות."¹⁴¹

ב-1.8.1948 נרצח מפעיל בשם שלמה חיימסון, בנוסותו לברית לחופשי כמעבר מתחת לגדר המחנה. גם על הרצח הזה הגיבו המפעילים בשביתת-רעב, למשך יומה.

הנוקשות של השומרים הבריטיים בתקופה זו התבטאה גם ביחס להקמת קייטנת-הילדים "עליז" במחנה-הקרק, אשר למעשה סירבו לתת ציוד למיטבה ולחדר-האוכל, ולפתוח שער מיוחד לים, למרות שלא היה בכך קושי לגביהם. כמו-כן התייחסו באכזריות רבה לבורחים שנתפסו. דבר שעורר את זעם המפעילים וגרם לגיתוק גמור ביחסיהם עם הצבא הבריטי.¹⁴²

אירע גם סיכסוך בעניין מחנה 69, שאת פיגורו דרשו הבריטים על-מנת להקל עליהם את האספקה.

ב-20.10.1948 נדרשו המפעילים לעזוב את מחנה 69 תוך שבועיים. הם התנגדו לכך, ודרשו להעלותם ארצה, במקום לכלאם במקום אחר. אחר שלא צייתו, הפסיקו הבריטים את אספקת המים והמוון לשם. אנשי מחנה 69 לא נרתעו, והביאו יום יום מים ומוון ממחנה 64 אולם לבסוף נאלצו לסגת.

שלוש פעמים בתקופה זו ניסו המפעילים להשיג בבית-הדין אישור לאי-הוקחת המעצר. על-ידי תביעת "האביאס קורפוס" של כמה מאנשיהם, בבית-הדין העליון בקפריסין. בשתי הפעמים הראשונות נכשלו, כי בית-המשפט לא הוציא צו-על-תבאי. בפעם השלישית, ב-13.12.1948 נתפרסם בעיתונות כי: "בית-הדין העליון בקפריסין הוציא צו-על-תבאי נגד שלטונות האי, על שהם מחזיקים במתנות-הריכוז כ-5,000 איש שאינם בגיל הגיוס. על שלטונות האי לבוא ולנמק את חוקית המעצר עד 29.12.1948".¹⁴³ אולם עד שהמשפט התברר נודע כבר ממילא על שחרור המפעילים מן המחנות (בינואר 1949) וכך איבד הדיון המשפטי את ערכו (בית-המשפט הכריע לבסוף שהמעצר אומנם כן חוקי).

בשתי המועצות שנערכו ב-8.11.1948 ב"מחנות-הקרק" וב"מחנות-החורף", הסכימו לחדש את הקשר עם הבריטים, אחרי שאלה הביעו את רצונם לכך. הרבעו מחאות על הפיכת מחנה 55 למחנה-מעצר לבורחים, וכן על היחס האכזרי לבורחים. יחד עם זה דרשו מוסדות המחנות, בהחלטותיהם באסיפות בתקופה זו את פיגור המחנות וסחו על כך שהם מחזיקים במעצר בלתי-חוקי.

יחסי מגורשי קפריסין ויהודי הארץ

יהודי הארץ עזרו במידת האפשר לקיום חיים תקינים במחנות, להכשרת המעפילים לעלייה ארצה, ולסידע פעיל בביצוע העלייה. חלק חשוב מן הפעולה נעשה על ידי הסוכנות היהודית, ששליחיה עסקו בענייני חינוך, תרבות ואירגון במיסגרת תנועותיהם וכן היה לה שליח מיוחד לענייני עלייה. כפי שראינו לעיל סייעו גם מוסדות אחרים בארץ, כמו המחלקה לעליית-הגורר, שהקימה את כפר-הגורר; „בית רוטנברג" שאירגן את הסמינריון, וגם במיסגרת ה„גוינט" בקפריסין עבדו יהודים מארץ-ישראל (רופאים, אחיות, מורים) וכן במיסגרת מישלחות הפלמ"ח וצה"ל.

תרומה נוספת של כלל היישוב, נתן „הוועד למען גולי קפריסין" שהקים בארץ. הוועד נוסד בדצמבר 1946 על ידי הוועד הלאומי והסוכנות היהודית, בשיתוף עיריית תל-אביב, המחלקות הסוציאליות של הרשויות המקומיות, מועצת אירגוני נשים, הסתדרות „מגן-דידי-אדום", ועוד.¹⁶

תפקידי הוועד היו:

(1) לקיים קשרי-דואר בין המעפילים לקרוביהם בארץ, הבריטים צינור את הדואר, שעבר דרכם, ולא תמיד העבירוהו, ולכן היה צורך בהעברת המכתבים כצורה בלתי-ליגאלית מהמחנות ואלהיהם. בדרך זו שימש הוועד גם צינור להעברת חודעות „ההגנה" ל„שורות המגינים" בקפריסין, וכן קשר בין השליחים לתנועותיהם בארץ;

(2) משלוח חבילות-מזון-ובגדים וצורכי תרבות (עיתונות יומית);

(3) התרמת היישוב (במידה רבה — קרובי המעפילים) לאספקת עזרה בשווה-כסף — ספרים, כלי-עבודה, מכשירי-ספורט, אשר בעזרתם סייעו לפעולות התרבות והתעסוקה במחנה;

(4) הוועד דאג להביא אמנים ארץ-ישראלים לזמפעות בקפריסין, כמו הזמרת יושנה דמארי. כן אירגן ביקורי אישים מהיישוב.

מבחינת העזרה הפיזית לא היתה בפעולתו של הוועד אלא תוספת לעבודת ה„גוינט", אולם חשיבותה ביצירת קשר רגשי בין היישוב למעפילים ויצירת ההרגשה אצלם שהיישוב מודעה עימם.

בראש הוועד הציבורי למען גולי קפריסין עמדו חברים חשובים של הנהלת הסוכנות היהודית: יחזקע סופראסקי ז"ל, יצחק גרינבוים ז"ל ומשה קולודני. באופן מעשי ניהל את הפעולה משה בראכמן (שילה), אשר היה לו מעמד רשמי של קצין-סעד, במיסגרת הצבא הבריטי. פעולת הוועד נעשתה בתיאום עם ה„גוינט" אשר התבטא בכך שלא עשו אותן פעולות, וכן שלחו דרכו את החבילות והציוד. למישלוחים השתמשו באוניות הסוכנות היהודית. בסך-הכול הוציא הוועד בתקופת קיומו 180,000 לא"י, בעיקר לאירגון המישלוחים וקשרי הדואר, ו-10,000 לא"י לצורך אספקת ציוד ומתנות לילדים. תקציב פעולה ניתן על ידי הסוכנות היהודית, והשאר — מתרומות אנשי היישוב.¹⁷

קשר חשוב עם המעפילים יצר היישוב עלי-ידי ביקורים של רבים ממנהיגי המחתות: משה קולודני, האחראי על עליית-הגרער בהנהלת הסוכנות היהודית, ביקר במחנות-קפריסין בזמן שביתת-הרצב הגדולה (אפריל 1947) על-מנת לשכנע את העצורים להפסיק אותה, והצליח בכך. מאוחר יותר, באוקטובר 1947, הגיע שנית לקפריסין, כדי לבדוק ולהכין את עליית התינוקות. ראש מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית ד"ר גיורא יוספסטר ז"ל ביקר בהם פעמיים, בדצמבר 1946 ובינואר 1947, על-מנת להכין את העליות הראשונות ארצה. בפסח תש"ז ביקרה במחנות-קפריסין מישלחת בראשותו של נשיא הוועד הלאומי יצחק בן-צבי ז"ל, שהתארח בליל-הסדר בכפר-הנוער. אילו בסוכות של שנת תש"ח ביקר הראשון לציון והרב הראשי לארץ-ישראל בן-ציון חי עזיאל ז"ל, שעשה רושם רב על התושבים הדתיים. הגב' גולדה מאירסון הגיעה גם היא לקפריסין כדי לשכנע את המעפילים לוותר על תורם לטובת הורי התינוקות, אך נתקבלה בצורה מכוערת על-ידי העצורים שהגיע תורם, ורק „שורות המגינים" ואנשי „מחנות-החורף" כיבדוה כראוי. (עיין בפרקים המתאימים.)

המעפילים עצמם הרגישו קשר לארץ, אשר התבטא בין היתר באירגון התרומה במחנות עצמם, למען „המיפעל לכיטוח העם", שנעשה למען צה"ל: על כל מיטב הוטל תשלום מיוחד של חצי מיל, על חבילות שהגיעו מבחוץ הוטל תשלום, וגם בתי-הכנסת השתתפו על-ידי מכירת „עליית" לתורה; בסך-הכול אספו באותו מיפעל 6,000 ליש"ט. המעפילים תרמו גם ל„קרן הקיימת לישראל" לרגל יום-הולדת, עלייה לתורה, קניית בולי קק"ל ועוד.¹⁸⁸

עם קום המדינה עמדה הממשלה בקשרים עם המחנות, ולעיתים שלחו תשרים הנוגעים בדבר (ראש הממשלה, שר העלייה) מיוזמים לעצורים, בהם הסבירו שהממשלה עושה כמיטב יכולתה בשטח המדיני, כדי לשחררם.

מעניין לציין „סיכסוך" אחד חשוב בין המעפילים לבין שלטונות המדינה: לפני עריכת הבחירות לכנסת הראשונה („האסיפה המכוננת") בחזית 1949, התכנסה ועדת-הבחירות המרכזית, וערכה דיון על בעלי זכות-הבחירה, ובו נדונה גם שאלת השתתפות גולי קפריסין בבחירות. שר התקלאות, אהרון ציולינג ז"ל, תמך בהשתתפות הגולים בבחירות, בהתחשב בכך שהמעפילים נחשבים כאזרחי המדינה, שהרי כבר הגיעו אליה, ורק גורשו ממנה. סר דויד ברירב-האי, יושב-ראש ועדת הבחירות, התנגד בטענה שהמעפילים נמצאים מחוץ לגבולות הארץ, ורובם אף לא התקרבו אליה (עולי תפאנים), וכן אין לדעת אם כולם יעלו. מר יצחק גרינברג ז"ל, שר הפנים, הביא את עמדת הממשלה, ואמר שאומנם „כולנו שואפים לראות את הגולים בתוכנו ולהתייחס אליהם כאל אזרחים", אבל החוק מאפשר עריכת בחירות רק בשטח עליו חלים חוקי המדינה, ואם יתנו לגולי קפריסין זכות-בחירה, תתעורר בעולם השאלה מדוע אין נתנים זכות כזו גם לפליטים הערבים מחוץ-לארץ. כמו-כן טען שאין לבקש עריכת בחירות מממשלת בריטניה העוינת, שעדיין לא הכירה במדינה. הוועדה לא קיבלה את דעת הממשלה אולם במועצת המדינה הומצת נתקבלה דעה זו ברוב של 19 נגד 17, אחרי שראשי

הממשלה הסביר אותה וציין שיש להחניק הרגשות כלפי שבויים וכלפי ציריות ישראל בעולם, מטעמים מדיניים, המגבילים את הבחירה לשטח ריבוני בלבד.

בגלל דברי מר דויד בר־רבי־האי נסערו הרחחות במחנות, כי הוא ציין שאין ביטחון שכולם יעלו ארצה, לכן שלח נציג הסוכנות היהודית, מר שרייבוים, מיברק ארצה בנושא זה. בתשובת מוכיר הממשלה ציין האחרון ש"מר בר־רבי־האי... התנגד להרחבת זכות הבחירה על יושבי מחנות אירופה, ואחד הנימוקים הוא שביחס אליהם אין ביטחון שיעלו; להבדיל מעצורי קפריסין אשר חביעו רצון עלייתם הלכה למעשה". בעזרת תשובה זו הושב השלח על כנו.¹⁵

הבחירות לכנסת הראשונה נערכו ב־25.1.1949, בנעה שארנסט בוויין, מיניסטר החוץ הבריטי, כבר הכריז על פינוי המעפילים מן המחנות, אולם אף הגולים שהגיעו ארצה לפני יום הבחירות לא זכו להשתתף בהן, בשל החלטת מועצת המדינה הזמנית. ויכוח זה מתרחש עדות חשובה לענייננו בחוכמו שהיחס המדיני לגולים הושפע מ"מה יאמרו הגויים", ומעניין לראות גם שהשאלה הבסיסית בדיון על קביעת אורחותם של המעפילים בארץ, היתה האם תובא קודם ארצה או גורשו קודם לקפריסין, מה שאינו משנה כלל מבחינת מעשית.¹⁶

הערות

1. לפי: מ. ברסלבסקי, "תולדות תנועת הפועלים הא"י".
2. "הארץ", 14.8.46.
3. ה"פאנים" — הסוכנה לשתי האגודות הגדולות ביותר של ההעפלה: "פאן יורק" ו"פאן קרקט", הלא הן — "עצמאות" ו"קיבוץ גלויות".
4. לפי "ספר הפלמ"ח".
5. המעפילים עצמם היו מודעים לעובדה זו, כפי שאמר אריה הסנברג, מראשי מחנות קראולוס, בזמן ההפגנה ב־16.11.46: "גולי קפריסין עומדים גם הם בחזית המאבק. להם חלק במערכת של היישוב והם יפעלו לפי הוראותיו".
6. נושא "מחנות הקיץ" — עליפי שיחה עם פרופ' מ. צ. קדרי.
7. לפי עדותו של פרופ' שיבא דיל, וכן "איש יוצא אל אחיו", עמ' 51–57.
8. בקראולוס, המחנות היחידים אז, היו איהלים בלבד.
9. "דבר", 22.10.46, לפי הודעת דובר הסוכנות.
10. "דבר", 10.9.46.
11. "ספר השומר הצעיר", כרך ב', מאמרו של ש. שור. לתנגדות המעפילים לשיתופם בבניית היתה, אגב, סיבה נוספת: הם טענו שבנו כבר באירופה מספיק מחנות־ריכוז לעצמם, ואינם מוכנים לעשות זאת שוב.
12. מתוך עדותו.
13. מיכסות־עלייה ניתנו תמיד מאמצע חודש אחד עד לאמצע החודש הבא, ולכן היה לכל אחת שם של חודשים.
14. חזי לופבן, "איש יוצא אל אחיו", עמ' 56.
15. שד הסבר נותן, "ספר השומר הצעיר", האומר שהבריטים רצו בין־היתר לגרום למריבות בין המעפילים על התור לעלייה (הפרד ומשול). למעשה לא נוכל לדעת

- בדיוק את הסיבות להסכמת השלטונות, עד שנת 1976, שאז תחלוף, תקופת ההישגות המיסמכיים של 30 שנה, והבריטים יפתחו לעיון את כל המיסמכים משנת 1946, הנחשבים היום לסודיים.
17. עובדה שהיתה מביכות פרשיות מעניינת בין מתן מיכסות אלו לבואן של אינז'נר מעשילים גדולות, פרטים על כך — נראה עוד בתמשך.
18. מתוך מכתבי אהרון זאב לאשתו, הפיסקה קשורה לזיכרון על התור לעלייה, בו נעסוק בהמשך.
19. „דבר“, 11.12.46.
20. לפי עדותו של פרופ' מ. צ. קדרי.
21. אירגון העלייה והוצאת אנשים — לפי יששכר בן-דוד.
22. לפי יעקב שרייבום, שותף בעצמו בציג. על תפקידיו המדויקים של הנציג — עיין בפרק על השליחים והמסדרות במחנות.
23. נראה שהמעשילים לא ידעו על ההחלטה להעניק להם מכסה קבועה של 500 לחדש, ולכן מובנת התנגדותם עוד יותר.
24. „דבר“, 30.11.46.
25. „דבר“, 18.11.46.
26. מכתבי אהרון זאב לאשתו, 17.11.47.
27. „דבר“, 27.11.46.
28. יוספסמל — שינה אחר-כך את שמו ליוספסל, ועמד בראש מפעל הקליטה של מיליון העולים בשנותיה הראשונות של המדינה. לימים — שר השיכון בממשלת ישראל.
29. מתוך מכתבי זאב, 27.11.47. אהרון זאב היה המורה הראשון במחנות, שקיבל לשם כך שיחרור מיוחד מתפקידו כקצין ההסברה של ת, „הננה“ ל-3 חודשים, כמחנך, נואם, היתה לו השפעה מכרעת על הפליטים, והוא שהצליח להשיב להם צלם אנוש, לאחר הלאותיהם. („איש יוצא אל אחיר“), לימים — קצין חינוך ראשי בצה"ל.
30. לפי מכתבי זאב.
31. בסופו של דבר שוכנו במחנה קרית-שטואל, וכן כל העולים שהגיעו ובידם סרטי סיקאטיים.
32. לפי „דבר“, 1.12.46.
33. „דבר“ מכנה זאת במאמרו הראשי ב, „ג'סטה של רצון טוב בלפי היישוב והעם היהודי“, ועיין ביתר פירוט בהסבר לשאלה מדוע בכלל הסכים הבריטים לעלייה.
34. „דבר“, 4.12.46.
35. „דבר“, 11.12.46.
36. 300 אישורים היקצבו להשלמת עליית „הגרויסה פלד“ ו, „גור“.
37. לפי: ת. לופבן, „איש יוצא אל אחיר“.
38. „דבר“ מאותו זמן.
39. כנ"ל.
40. „משמר“, 17.2.47.
41. „משמר“, 18.12.46.
42. „המיסמר — לפי“, תאריך, 15.12.46.
43. „משמר“, 21.2.47.
44. „משמר“, 17.3.47.
45. כנ"ל.
46. אף „מחנות-החורף“ החלו כבר להתמלא, כיוון שהאוכלוסיה הכוללת באותו זמן הגיעה ל-10,000 איש. בבואם שוכנו, אגב, אנשי „תיאודור הרצל“ במחנה אוחלים חדש — מחנה 68 בסטילוטובו.
47. „משמר“, 28.3.46.
48. על מחלף שביתת-הרעב — עיין ביתר פירוט בפרק „רחמים עם הבריטים“.

מחנות המעפילים בקפריסין

50. מה כן השיגה השביתה — ע"ן שם.
51. „משמר“, 18.5.47.
52. „משמר“, 18.5.47.
53. „ספר הפלמ"ח“, א', במאמרו של יוחאי בן-גון על „החוליה“, וציין להלן — מסופר ביתר מידות על חלקם של העולים במיבצע — על גופן של מיספר בחורות הועבר חומר הנפץ לאוניה. בגלל הסיוע והחיפוי סירבו הבריטים להמשיך בעלייה באוניותיהם.
54. „משמר“, מאותו זמן.
55. ב"3 משלוחים; לפי „משמר“ מתקופה זו.
56. „משמר“, מאותה תקופה.
57. מ"20.11 עד סוף החודש. „משמר“.
58. „הארץ“, 8.8.46.
59. „משמר“, 25.9.47.
60. נהרג זמנ"מ לאח"מכן בירות של ערבים.
61. „משמר“, 24.10.47.
62. „משמר“, 30.10.47.
63. „משמר“, 11.11.47.
64. „ספר הפלמ"ח“.
65. לפי שיחה עם יששכר בן-דוד.
66. „משמר“, מאותו תאריך.
67. מה עוד שמכסה רגילה כבר לא הייתה בחודשים נובמבר–ינואר, לאחר הוצאתו לטובת תד"י התינוקות.
68. „משמר“, 6.2.48.
69. עובדה שאח"כ, כששוב הייתה עלייה, דובר על „מלחמה“ — הבאה אתריהן, כאונייה שהגיע תורה.
70. מתוך 31,000 שהיו עם בוא ה„פאנים“.
71. במקורות שונים נראה שהיתה עליה גם במאי — עובדה שבקורות לאטרון השתתפו עולים „טריים“ מקפריסין (לפי „ירושלים, ירושלים“, פרק ב, „מעריב“). אולם לא מצאתי ראיה שתואמת לכך. וייתכן שהכוונה במקורות אלו ללוחמים שהגיעו בחודשים שלפני כן.
72. „הארץ“, יוני 1948.
73. „על המשמר“, מאותו חודש.
74. „הארץ“, 7.7.47. אגב, בהרבה מקרים תצפיות אנשים להערים על הבודקים, ולהציג עצמם כקונים יותר או צעירים, בעזרת תחפושות וזיוף טיפוסים. (פלמ"ח).
75. מכתבי משה מושקוביץ, ראיון עם מאיר שילוח, „ספר השומר הצעיר“.
76. „הארץ“, 19.1.49.
77. „הארץ“, 11.2.49.
78. לפי: משה וייסנדר, „תמורות“.
79. „ספר השומר הצעיר“.
80. לפי מאיר שילוח, משה מושקוביץ (במכתבו).
81. ב"השומר הצעיר" — כל 3 חודשים, ב"המורד" — כל חול'המועד.
82. על הפעילות התרבותית והעתונה עיין „חיי התרבות בקפריסין“, על הפעילות המשקית — תעסוקה במחנות“, המקור לקטעים הקודמים — עתוני התנועות.
83. ישראל קטן.
84. יששכר בן-דוד.
85. לפי „ספר השומר הצעיר“.
86. על הסיכסוך באספקט של ה„ג'וינט“ — ראה בפרק על „המוסדות שפעלו במחנות“.
87. מוקדות: „ספר השומר הצעיר“.
- לפי משה מושקוביץ ומאיר שילוח.

88. כבר בזמנו היו חיכויים בין השליחים ובתוך המוסדות אם החלוקה לתנועות, שאיפיונה בצורה כה בולטת את המחנות, לפחות בשנה הראשונה, היא חיובית. אחרון זאב ויל כתב באחד ממכתביו: „אם כי את ההבדל בין תנועה לתנועה שם איני יודע, החלוקה לתנועות היא אחידה מסוימת לתביעה מהמעפילים...” (מכתב מ-14.11.46). גם ב„הארץ” מיום 9.4.47 מובאות הדעות בנושא.
89. לפי עדות המגיד יוסף טבנקין („ספר הפלמ”ח”, א’).
90. עיין בפרק על אירגון המחנות.
91. על בריחתם — עיין בפרק על הבריחה מהמחנות.
92. עדותו נמצאת ב„ארכיון ההגנה”, תל-אביב.
93. לפי יוסף טבנקין, מגיד.
94. רק מאוחר יותר, לאחר פינוי המחנות, „גילוי הבריטים את הפעילות הצבאית הרבה שנעשתה בהם. ראה „מערכות”, עמון חילי צה”ל, יוני 1949: מרבאה מרבעון הצבא הבריטי על ה„הגנה” בקפריסין.
95. הקורסים — לפי יצחק אנטון ויעקב נוי.
96. לפי „ספר הפלמ”ח”.
97. כנ”ל, וכן על השמור.
98. לפי עדות יוחאי בן-נח ב„ספר הפלמ”ח”.
99. עדותו של יעקב נוי, נמצאת ב„ארכיון ההגנה”.
100. „ספר השומר הצעיר”, כרך ב’.
101. עיין בנושאי העלייה והאירגון הפנימי, לפי „ספר השומר הצעיר” („ספר הפלמ”ח”.
102. לפי „ספר הפלמ”ח”.
103. לפי מיסמך ב„ארכיון ההגנה”.
104. לפי עדותו של בנימין מנקין.
105. לפי אפרים ליבנה, כסר בלום.
106. ב”מ 8.11-48 למדו ב־30 חוגים בפלוגות מחנות החורף 300 איש. לפי „שורות” מתאריך זה.
107. מתוך „שורות” לטובמר 48 „ארכיון ההגנה”.
108. „הארץ”, 28.8.46.
109. כך למשל נתפסו שניים מאותם 3 בורחים ב”מ 12.9 („הארץ”).
110. לפי עדות הנמצאת ב„ארכיון ההגנה”, תל-אביב.
111. לפי „ספר השומר הצעיר”.
112. לפי מיסמך ב„ארכיון ההגנה”.
113. „הארץ”, פברואר 1949.
114. לפי עדותו של יעקב נוי.
115. לא ידוע איזו: „ספר הפלמ”ח”.
116. „ספר הפלמ”ח”, חלק א’.
117. משה קליין — מאמר ב„ספר הפלמ”ח”.
118. כנ”ל.
119. קרלינסקי — מאמר ב„ספר השומר הצעיר”.
120. משה קליין.
121. משה קליין.
122. קרלינסקי — „ספר השומר הצעיר”.
123. עדותו של בנימין מנקין.
124. קרלינסקי — „ספר השומר הצעיר”.
125. משה קליין — „ספר הפלמ”ח”.
126. לפי עדות בנימין מנקין.
127. „ספר הפלמ”ח”.
128. קרלינסקי — „ספר השומר הצעיר”.
129. קרלינסקי — „ספר השומר הצעיר”.

130. „ספר השומר הצעיר“ ופירות אפרים ליבנה.
131. בראת שאפילו לא הספיקה להגיע לקפריסין ולאסוף מעפילים.
132. כל הקטע — לפי משה קליין, „ספר הפלמ"ח“.
133. אריה שפרא — עדות ב, „ספר הפלמ"ח“.
134. „שורות“ — עתון שורות המגינים לתקופה זו.
135. לפי „שורות“ לתקופה זו (המצוטט בשביל העצורים ידיעות משתנות המדינה).
136. „הארץ“, 6.8.48.
137. ר' התקנון במלואו.
138. „שורות“, 1.8.48. המעפילים הגיבו על הרצח בשביתת-רעב ליום אחד.
139. „ספר השומר הצעיר“.
140. „שורות“ לתקופה זו.
141. כ"ל.
142. כך הודיע בפאראמנט מיניסטר המלחמה צ. שיגול, בסוף שנת 1948.
143. „הארץ“, ינואר 1949.
144. ראה, מערכות (יוני 1949): מובאה מעיתון צבאי בריטי.
145. לפי שיחת עם יששכר בן-דוד.
146. דוגמאות רבות לכך, מהן נזכיר את מייג'ור מייטלנד — האחראי לכפר-הנוער, שהעלים עין מהפעילות הצבאית שראה שם. לאחר שהוחזרה קבוצת עולי „כנסת ישראל“ (23.7.47) עם ילדים רבים, לא יכול היה להסתיר את צערו, והודיע שיחפטר (לפי ח. ריבנת וט. חיות). גם אחרי גורן (מ, לאטרון) מצוין שהיה שיתוף-פעולה הדוק בין הנהגת המעפילים לקצינים הבריטיים, שלא היה דושי בהתנהגותם. יצוין גם הקולונל ויידקמב — מפקד מחנות קראילוס באפריל 1947, שנאלץ למנוע יציאת טיכסה רגילה, הביע בזמן שביתת-רעב את אהדתו לגולים.
147. מתוך „ספר השומר הצעיר“, סוף שני.
148. „השורות“ — תל-אביב.
149. עיין בפרק על העלייה.
150. „משמר“, 20.4.47, לפי מברק משליח ת, „ג'וינט“ וטאמר של כתבו. וכן — „ספר התעודות של הוועד הלאומי“ — כל הקטע כאן.
151. שחי המוניריות פעלו יחד בתקופת השביתה תחת חשם: „הוועד המרכזי של תגולים“ (פרופ. מ. צ. קדרי).
152. שליח ת, „ג'וינט“ מסר שהאש נורתה ללא התראת שעומדים להתחיל בה (כן היתה אזהרה שלא להתקרב לעפר המחנה).
153. „משמר“, 23.4.47.
154. לפי שיחת עם יששכר בן-דוד.
155. „משמר“, 23.4.47.
156. „משמר“, 23.4.47, מצוטט עתון בריטי שהקיע את שתיקת השלטונות בעניין השביתה ואת מניעת ביקור העיתונאים במחנות.
157. בראת שההתנגדות לצום נבעה מהחשש למריאותם של אלפי הצמים אנשים נשים וטף, וכן לא היה היישוב מעוניין שעול כה כבד במאבק עם הבריטים יסול דווקא על כתפי המעפילים, שסבלו רבות בעבר.
158. כיום משה קול, ער התירוח.
159. מנכ"ל שירותי ת, „ג'וינט“ במחנות.
160. הוועדה למיכנות על תפסקת השביתה אמרה: „בהתאם לקריאתכם להפסיק את הצום והבטחתכם כי תטפלו בחיפוחינו במידה ישיר עם הממשלה, החלטנו בצעריים להפסיק את שביתה הרעב“, להפסקת הצום היה צורך באסיפות-הסברה המוניות מטעם הוועד הארצי.
161. „הארץ“, 11.5.47.
162. יששכר בן-דוד.

אילון פלד

163. „הארץ“, 6.6.48.
164. עיין בפרק הבריתות בעניין עונשים לבריתים.
165. „שורות“, 13.12.46.
166. עיין: התודעה על הקמת הוועד, לפי „ספר התעודות של הוועד הלאומי“.
167. „הוועד למען גולי קפריסין“ — לפי משה שילר.
168. לפי משה וייסנר — „תמוז“, תל-אביב.
169. תיאור המאורעות לפי „שורות“, 12.11.48, א.
170. מעניין להשוות זאת למצבה של ישראל החזקה, אחרי מלחמת ששת הימים. מדינתנו מעניקה כיום אזרחות גם ליהודים רחוקים ממנה אלפי ק"מ — יהודי ברית-המועצות, כדי להרטיש את שייכותם למדינה, ואילו באותה תקופה, בשנה הראשונה לקיומה, לא יכלה להרשות לעצמה אקט כזה.

Mr. Aharon Weiss, a research fellow in the Faculty of Modern Jewry at the Hebrew University, has written a research on the Judenrats in South-East Poland. He put in a great deal of work to find out about the ways they were set up, their make-up, their character, and their motivations. Mr. Weiss scorns arbitrary generalisations, and tries to come to conclusions based on authentic material, having checked it thoroughly beforehand. It turns out that the Judenrats in small places were not the same as those Judenrats that made themselves collaborators.

Mr. Eilon Peled has researched into the camps of the expelled illegal immigrants in Cyprus. Eilon's work was put together as his graduation thesis in the High School in Kibbutz Yavne. Afterwards Eilon wrote his work up, and we find in front of us very interesting conclusions about the internal conditions of the Cyprus camps, the part that the Jewish Settlement in Eretz-Israel played in helping the illegal immigrants, and also the relationships between the immigrants and the British authorities.

In the framework of documentation, we present here a document given by Dr. Yosef Walak from Bar-Ilan University about the problems of Jewish students in Nazi Germany's schools.

Dr. Yeshayahu Yelinek, from Haifa University, continues with his far-reaching bibliography about Slovakian Jewry.

Dr. Dov Levine, a researcher into Modern Jewry at the Hebrew University, reviews Hillel Zeidel's book "Man under Trial".

We publish here a lecture by Shlomo Yitzchaki, a member of Kibbutz Evron, about Hungarian Jewry in the last few generations.